

University of Groningen

Het peilen van de diepte

Miedema, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Miedema, S. (1997). *Het peilen van de diepte: de relatie tussen werkloosheid en delinquentie bij jongvolwassen mannen*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Theoretische uitgangspunten¹

4.1 Enkele opmerkingen vooraf

In het vorige hoofdstuk is al een aantal theoretische begrippen als levensloop, socialisatie, levensopgaven, biografie(ontwerp) e.d. aan bod gekomen. In dit hoofdstuk worden de theoretische uitgangspunten in een breder kader uiteengezet. Daartoe introduceer ik nogal wat theoretische begrippen en ontcom ik niet aan het gebruikelijke sociologische jargon. Voor een aantal lezers kunnen de termen, en de detailleringen en nuanceringen die ik daarin aanbreng, leiden tot een vertwijfeld zuchten: Moet het nou zo moeilijk? Het antwoord daarop is: ja. Het theoretisch begrippenapparaat, de afbakening tussen begrippen, hun domeinen, de verschillende niveaus, de interdependenties daartussen, het ontwikkelingssociologisch aspect waarin verschillende deeltheorieën zijn te onderscheiden, noodzaakt tot een theoretische exercitie. Deze is straks ook van belang om zicht te krijgen op de methodologische aspecten en de verschillende analysestappen in het volgend hoofdstuk.

Om aan deze bezwaren enigszins tegemoet te komen kan ik alvast wijzen op twee terugkerende dimensies.

Het ene is het onderscheid tussen individuele en groepsdimensies. Individuen worden soms aangeduid met begrippen als: actor, (handelend) subject. Groepen zijn netwerken van individuen die met elkaar in relatie staan, interacteren en communiceren en gemeenschappelijk, dat wil zeggen boven-individueel, zaken delen als ervaringen en opvattingen (ideeënwerelden), vormen van identificatie en regels voor hun handelen. Om deze gemeenschappelijkheid te benadrukken noem ik groepen (sociale) categorieën of typen. Het is nu trouwens niet van belang dat de leden van een groep daadwerkelijk met elkaar omgaan; sociale categorieën zijn in die zin sociologische constructies die de aandacht vestigen op gemeenschappelijke kenmerken van denken en doen. Men kan bijvoorbeeld denken aan bepaalde (professionele) beroepsgroepen als juristen en notarissen. Mensen zijn door hun posities en opgedane kennis te beschouwen als sociaal ingebed in netwerken en tussen individuele leden en kenmerken van het 'groepsfunctioneren' wordt dan een bepaalde correspondentie verondersteld.

Het andere is het onderscheid in leefwereld en systeem; dit onderscheid hangt samen met het verschil tussen een meer actorgerichte benadering en een meer functioneel-

1. Diegenen die minder geïnteresseerd zijn in theoretische exercities kunnen het hoofdstuk overslaan en de samenvatting aan het eind van dit hoofdstuk raadplegen.

instrumentele benadering van het maatschappelijk systeem als overkoepelende structuur. De leefwereld is te zien als de concrete context van het alledaagse leven, waaraan verschillende leefwerelddomeinen zijn te onderscheiden, waarin mensen functioneren (posities innemen) en communiceren. Aan het maatschappelijk systeem zijn maatschappelijke velden te onderscheiden, instituties of maatschappelijke (sub-)systemen als het gezin, het onderwijs, de arbeidsmarkt, het recht, de cultuur. Ontwikkelingen daarin zijn structurele ontwikkelingen en deze beïnvloeden — soms samenwerkend, soms tegenwerkend, soms direct, soms indirect — het leven van mensen op het niveau van de leefwereld. Met dit onderscheid is het verschil gegeven tussen sociale posities die mensen innemen in leefwerelddomeinen (als ouder — kind, werkende — werkloze) en waaraan ze hun sociale identiteit ontleen en maatschappelijke posities (het gezin als reproductiestructuur voor nieuwe generaties; de economie en arbeidsmarkt als productiestructuur voor goederen en diensten), die worden gebruikt om mensen meer sociologisch te categoriseren. Na deze inleidende opmerkingen dan nu de 'echte' inleiding.

4.2 Inleiding

In het alledaagse taalgebruik zijn levenswijze en levensstijl ingeburgerde begrippen.⁹⁷ De meeste mensen kunnen zich bij deze termen wel wat voorstellen. Het begrip levensstijl was vroeger vooral gerelateerd aan de levenswijze van klassen⁹⁸, maar in een meer moderne variant verwijst het begrip levensstijl vaak naar noties met betrekking tot stilistische vormgeving en subculturele expressies (mode, muziek, ontspanning, lichaam) van meer spectaculaire groepen, die afwijken van het dominante leefpatroon. Men onderscheidt dan bijvoorbeeld hippies, krakers, yuppies. Het begrip levensstijl wordt eveneens in de commercie, massamedia en marketing veelvuldig gebruikt. Men maakt dan bijvoorbeeld een onderscheid in doelgroepen op basis van levensloopfase en welstandsniveau. Naast het jongerensegment is door demografische verschuivingen tevens aandacht ontstaan voor het 'seniorenssegment'. Karakteristieke elementen van levensstijlen worden vaak verbonden met een indeling in opleidingsniveaus, beroepsgroepen (sociaal-economische klassen of prestigegroepen), gezinsfasen en verzorgingsplicht, consumptiepatronen, politieke voorkeuren of verschillende vormen van cultuurparticipatie.

De term levensstijl zoals in dit onderzoek gebruikt, overkoepelt deze thema's. Meer objectieve factoren in de vorm van sociologische kenmerken en attributies — het beeld van de buitenwereld — worden in relatie gebracht met meer subjectieve factoren die de belevingskant representeren — het beeld van de binnenwereld. Levensstijl is dus een relationeel en dynamisch begrip; het veronderstelt contrasterende groepen en een beoordeling daarvan aan de hand van de eigen levensstijl in een steeds sneller en minder traditioneel wordende samenleving. Naast identificatie en identiteit, zelfregulering e.d. impliceert het ook afstand, generalisaties en culturele stereotieperingen. Op deze wijze tracht ik voor verschillendsoortige categorieën denksystemen en 'wereldbeelden' enerzijds en handelingsmodellen anderzijds aan elkaar te relateren en te categoriseren. Levensstijlen worden weliswaar individueel tot uiting gebracht en krijgen daar bijvoor-

beeld hun stilistische expressie, maar in mijn optiek worden levensstijlen — als sociologisch begrip — gedragen door mensen, die structureel vergelijkbare posities innemen en daardoor een zekere culturele homogeniteit vertonen. Door deze gemeenschappelijkheid in levenslopen (en daarmee samenhangende ervaringswerelden-biografieën) en daarin verankerde kenmerkende patronen als bijvoorbeeld biografie-ontwerpen empirisch te onderzoeken, kunnen we individuen (als representanten) onderbrengen in typen levensstijlen.

In de sociale wetenschappen krijgen begrippen door afbakening en precisering een welbepaalde inhoud en reikwijdte. Wij gaan daarbij uit van een sociologische optiek; psychologische, biologisch-fysiologische, psycho-analytische benaderingswijzen worden tussen haakjes gezet (zie voor een ontwikkelingspsychologische benadering bijvoorbeeld: Breeuwsma, 1994). Kennistheoretisch kan men overigens stellen dat de grondslagen van de verschillende disciplines incommensurabel zijn, dat wil zeggen, niet met elkaar in overeenstemming zijn te brengen.⁹⁹

In ons¹⁰⁰ theoretisch model staat het begrip levensloop in functie van het begrip levensstijl; beide begrippen zijn niet tot elkaar te reduceren, maar er is wel sprake van een zekere interdependentie. De bedoeling van dit hoofdstuk is meerdere theoretische lijnen die daarmee samenhangen op elkaar te betrekken. Het theoretisch model kent daardoor een complexe structuur.

In de eerste plaats besteed ik aandacht aan het begrip levensloop. Binnen de sociologie — en met name de fenomenologie — heeft het onderzoek naar en de theorievorming rond levenslopen een zelfstandige plaats verworven. Het begrip levensloop sluit nauw aan bij andere sociologische thema's als: biografie, socialisatie, habitus danwel maatschappelijk perspectief (zelfbeeld en wereldbeeld) en handelingsstrategie.

Constituerend voor deze thema's kan de centraliteit van het begrip positie worden gezien. In een levensloop neemt een individu meerdere, gelijktijdige en elkaar opvolgende posities in.¹⁰¹ Een dergelijk geheel van posities kan men zien als een positiefiguratie of positiestructuur. Voor levenslopen gaat het met name om de dynamiek van positiesequenties en positietransities. Deze vormen als het ware het structureel-chronologische model, waarlangs levenslopen zich ontvouwen. De structuur van een levensloop is weliswaar historisch variabel, maar de chronologisering ervan verloopt grotendeels langs cultureel bepaalde leeftijds- (en generatie-) en sekselijnen.

In de tweede plaats wil ik een relatie aanbrengen tussen de begrippen levensloop en levensstijl. Daarbij wordt een overstap gemaakt van het individuele naar het categoriale (collectieve) niveau. Nauw verbonden met levensstijlen zijn de termen discours (collectief systeem van pragmatische kennis en perspectieven), organiserende principes (relevante motieven voor het handelen) en sociale praktijk (vormen van collectief handelen).

Levenslopen en levensstijlen zijn geen statische begrippen, maar vestigen de aandacht op de relationele ontwikkelingsdynamiek van zowel individuen/collectieven als van de samenleving.¹⁰² In moderne samenlevingen spelen zich ingrijpende herstructurerings-

processen af, die ingrijpen in het alledaagse leven. Veranderingen in de samenleving structureren het verloop van levenslopen en levensstijlen.¹⁰³ Men kan daarbij letten op constanten (harmonieuze ontwikkelingslijnen), maar ook op discontinuïteiten (breukvlakken in ontwikkelingslijnen). Het ontwikkelings-sociologisch model leidt voor criminologen tot een andere probleemstelling dan voor onderwijs-sociologen of vrije-tijdssociologen. Dit werkt gedeeltelijk ook door in de keuze voor de onderzoeksmethode en -setting, selectie van respondenten en analysestrategieën.

Gelet op de vraagstelling en onderzoeksgroep beperk ik me tot de levensloop van jongvolwassen mannen.¹⁰⁴

4.3 Levenslopen en levensstijlen

Het levenspad van een individu kan onderverdeeld worden in verschillende levensfasen. Gezamenlijk en op elkaar betrokken vormen deze de structuurkenmerken van de objectieve levensloop. Deze levensloop kent als individuele pendant de biografie in de vorm van de 'doorleefde' levensloopervaringen. Natuurlijk beginpunt daarvan is de geboorte en eindpunt is de dood. Een gebruikelijke indeling, althans in onze huidige westerse cultuur, in elkaar opvolgende levensfasen is, zoals al aangegeven: de kindertijd, de adolescentie/jeugdtijd, de jong-volwassenheid, de volwassenheid en de 'senioren' fase. In iedere fase is weer ruimte voor subindelingen en overgangen.¹⁰⁵

Ik beperk me in dit onderzoek vooral tot de eerste drie levensfasen: kindertijd, adolescentie en jongvolwassenheid. Deze fasen lopen min of meer parallel met maatschappelijk voorgegeven positieovergangen op basis van vooral leeftijdscriteria, die bijvoorbeeld juridisch zijn vastgelegd. Deze vormen de maatschappelijk bepaalde regulatieve ideeën voor de indeling in verschillende levensfasen met bijbehorende rechten en plichten, controle, afhankelijkheid en vrijheidsgraden. In het strafrecht zien we dit bijvoorbeeld weerspiegeld in de leeftijdsgrenzen, die gradaties van handelingsbekwaamheid (ontwikkeling van moreel normbesef) representeren.

Letten we nu vooral op de categoriale overeenkomsten binnen levenslopen dan spreken we over levenslooptrajecten. Ook in een categoriale levensloop zijn weer vergelijkbare sequenties te onderscheiden: de levenslooptrajecten van kindertijd, enz. Iedere sociale categorie doorloopt zijn eigen specifieke levenslooptrajecten.¹⁰⁶

Ieder levenslooptraject stelt op zijn beurt zijn eigen karakteristieke levensopgaven en ontwikkelingstaken, die elkaar in de tijd opvolgen. Levensopgaven zijn enerzijds het 'produkt' van eerdere levenslooptrajecten (verleden) en anderzijds vormen ze uitgangscriteria voor vervolgttrajecten (toekomstverwachtingen). Ieder levenslooptraject wordt gekenmerkt door zijn eigen (generatiebepaalde) socialisatie-opgaven en daarmee samenhangende problemen en moeilijkheden, die existentieel en sociaal opgelost moeten worden en tot uitdrukking worden gebracht in categoriale biografie-ontwerpen. Daaraan zijn twee onderling samenhangende aspecten te onderscheiden: discoursen¹⁰⁷ (collectief gedeelde normen- en waardenoriëntaties, ervaringskennis, ideeënwerelden) en sociale praktijken (competent handelen binnen de vooronderstellingen van een categori-

aal discours). Levenslooptrajecten en levensopgaven van een sociale categorie en individuele levenspaden en biografieën van de leden daarvan zijn op deze wijze met elkaar verstrengeld. Er is weliswaar sprake van individuele speelruimte en afwijkingsmarges, maar de grote categoriale lijnen liggen, als een soort blauwdruk, al vast. Er bestaat, met andere woorden, een functionele wisselwerking tussen extern bepaalde verwachtingen, tradities en gewoonten en individuele strevingen, wensen en verlangens met betrekking tot levensopgaven.¹⁰⁸ Eventuele spanningen en contradicties¹⁰⁹ moeten in eerste instantie individueel 'opgelost' worden, maar het categoriaal discours van de levensstijl geeft daarvoor bepaalde handreikingen en richtingen aan, biedt een voorbeeldwerking en morele ondersteuning voor acceptabele oplossingen. Dergelijke oplossingen kunnen reëel zijn, maar ook symbolisch.

Iedere leeftijdsfase is als levenslooptraject tegelijkertijd positietraject en socialisatieproces, waarin leeftijd, overige posities, levensopgaven e.d. geïncorporeerd zijn. Analoot aan de levenslooptrajecten noemen wij de voor ons relevante socialisatiefasen socialisatie-trajecten. Deze kunnen weer onderverdeeld worden in: het primaire socialisatie-traject (de kindertijd of de lagere schoolleeftijd); het secundaire socialisatie-traject (de adolescentiefase, globaal de leerplichtige leeftijd); en het tertiaire socialisatie-traject (de jongvolwassenheid tot zo'n 25 jaar). Hoewel de begrenzingen enigszins arbitrair zijn, corresponderen deze trajecten redelijk met maatschappelijk bepaalde positieovergangen en 'common-sense' theorieën (cf. Bol, 1991).

Eenzelfde redenering geldt voor de verschillende leefwereld domeinen, die de totaliteit van de leefwereld vormen. Uitgaande van een opdeling van de leefwereld in op elkaar betrokken leefwereld domeinen — gezin/ buurt, school, werk, vrije-tijd en relaties — vormen leefwereld domeinen tegelijkertijd positie-, socialisatie-/interactie- en handlingsdomeinen. Ieder leefwereld domein heeft zijn eigen (geografische en sociale) werkingsgebied, zijn eigen relevantie- en regelstructuur. Leefwereld domeinen vormen dus de (lokale) contexten waarmee actoren als vanzelfsprekend in hun levenslooptrajecten te maken krijgen en de verschillende regels die daar gelden, moeten 'logisch' coherent en passend worden gemaakt. 'Significante' anderen en sociale netwerken waaraan men participeert (ouders, leeftijdgenoten, relatiepartner, collega's e.d.), hun opvattingen, waarden en normen, hun handelen spelen in de overdracht van regelsystemen een cruciale rol; ze vormen in socialisatieprocessen positieve dan wel negatieve rolmodellen, bieden ondersteuning of afkeuring aan, stellen al dan niet hulpbronnen ter beschikking.

Aanname is nu dat verschillen in levenslooptrajecten van uiteenlopende categorieën zich uitdrukken in onderscheiden levensstijlen. Levensstijl is een theoretisch/empirische constructie en is als zodanig niet onmiddellijk gegeven.¹¹⁰ Wil men het fenomeen levensstijl onderzoeken, dan moet men eerst het hoofd buigen over levenslopen van individuen. Daarvoor is een theoretische inkadering een noodzakelijke stap. Iedere theorie baseert zich op al dan niet expliciet geformuleerde uitgangspunten. Met name van belang is welk 'mens- en maatschappijbeeld' de onderzoeker hanteert om op

zijn/haar vragen antwoorden te krijgen. In die zin sluit ons onderzoek aan bij meer interpretatieve stromingen binnen de sociologie.¹¹¹

In zijn/haar denken, doen en laten zie ik de mens niet als een geatomiseerd (solitair) individu, in afzondering te analyseren, noch als een bundel van variabelen, waarin opvattingen en handelingswijzen extern door de onderzoeker worden gemodelleerd: de onderzochte als 'black-box'. Hoewel individuen worden beschouwd als autonome entiteiten benadruk ik vooral hun interdependentie met een in hoge mate voorgestructureerde maatschappelijke werkelijkheid. Het primaat ligt dan bij de actor als 'social agency'.¹¹² 'Agency' verwijst naar het vermogen van mensen om actief in te grijpen in hun bestaan, het creëren van en nadenken over betekenisvolle (rationele) handelingspatronen, zelf-identiteit, symbolische codes en zingevingsstructuren. In die zin kan men spreken van een reflexief paradigma.¹¹³ Mensen staan altijd in relatie met hun fysieke en sociale omgeving; naast hulpbronnen die mensen kunnen aanwenden, spelen vooral interactieve en communicatieve (talige) processen met significante (en nabije) anderen een bepalende rol. Dergelijke sociale structuren kunnen worden gezien als discursieve structuren van positiesystemen.¹¹⁴ Positiesystemen kunnen op verschillende dimensies onderscheiden worden: mate van institutionalisering, mate van geslotenheid, mate van machtsongelijkheid, mate van homogeniteit, mate van formaliteit, recruiterings- en mobiliteitskenmerken, niveau (het onderscheid in leefwereld en maatschappelijk systeem) enz. Hoe het ook zij, positiesystemen vormen contextuele sociale kaders waarbinnen mensen zich verschillend kunnen ontwikkelen en ontplooien.

Een levensloop is nu sociologisch op te vatten als het doorlopen van verschillende posities met verschillende rollen en statussen in relevante positiesystemen. Het innemen van posities is niet willekeurig, maar kent een zekere functionele samenhang en maatschappelijke inbedding.¹¹⁵ Voor sociologen is de vraag onder welke maatschappelijke voorwaarden de verdeling van posities (processen van allocatie, selectie, recruitering, beloning, status en prestige e.d.) tot stand komt. Deze vraag is nauw verbonden met het probleem van maatschappelijke orde en integratie; juist als er sprake is van ongelijkheid, verschillen in onderwijsdeelname, verdeling van werk en werkloosheid, enz. Het accent verschuift dan van individu naar sociale categorie — een groep van individuen met, vanuit een bepaald theoretisch gezichtspunt, relevante homogene kenmerken —, hun maatschappelijke inbedding en hun relaties (interdependenties) met andere sociale categorieën. Kort samengevat, in een maatschappij met een ongelijke verdeling van levenskansen heeft niet iedere categorie dezelfde maatschappelijke start- en realisatiemogelijkheden om maatschappelijk succesvol te integreren. Voor de sociologische criminologie-beoefening een uitermate belangrijk gegeven.

De posities die een actor gedurende een levensloop inneemt of gaat innemen en waarin hij wordt gesocialiseerd, bepalen hoe hij de werkelijkheid percipieert en construeert.¹¹⁶ In die zin is er sprake van uiteenlopende vormen van positionele, lokale en specifieke kennis als toerusting van individuen.

Men kan stellen dat een actor in zijn levensloop een alledaagse theorie over de onmiddellijke (leefwereld)omgeving — een perspectief met betrekking tot zichzelf, anderen,

sociale structuren, waaraan hij participeert enz. — ontwikkelt en bijstelt; men construeert als het ware een kaart van de wereld. Een dergelijke alledaagse theorie is een selectieve (cognitieve) constructie van de werkelijkheid — niet alles staat op de kaart; niet iedereen ontwerpt eenzelfde kaart. Een dergelijke kaart ('mapping the world') maken mensen zich (inter)subjectief eigen door socialisatie in en voor posities.¹¹⁷ Socialisatie is daarbij te zien als een actief en continu proces gedurende de gehele levensloop van een actor. Levenslopen kunnen worden onderscheiden naar levensfasen en dus naar socialisatiefasen. Een alledaagse theorie verandert dus mee met het doorlopen van levensfasen en daarmee verbonden socialisatieprocessen.¹¹⁸ Iedere levensfase is tot op zekere hoogte leeftijd — 'age-graded' — en sekse ('gendered') gerelateerd; de levensloop is in moderne samenlevingen 'chronologisch' voorgestructureerd.¹¹⁹ Dergelijke maatschappelijk vastgelegde markeringspunten — bijvoorbeeld de juridisch gecodeerde leeftijdsrechten en -eisen van schoolintrede, militaire dienst, arbeidsmarktbetreding, minimumlonen, uitkeringen, huwelijk, pensionering — geven vorm aan een bepaalde standaardisering (cf. Filipp en Ohlbrich, 1986). Institutionaliseren van de levensloop betekent niet alleen een chronologische regeling van de sequenties van posities en van sociale en maatschappelijke eisen en verwachtingen (rollen), maar ook een chronologische structurering van oriëntaties en plannen van individuen.¹²⁰ Er ontwikkelt zich een verwachtingspatroon met een zekere gefaseerde voorspelbaarheid. Daarin spelen levensopgaven en zelf-identiteit een sturende rol.

De nadruk wordt door mij gelegd op ontwikkelingssociologische aspecten van levenslopen tegen de achtergrond bezien van sociale en maatschappelijke uitgangspunten en daarop geënte trajecten, veranderingspotentieel e.d. In zekere zin geloven mensen in de sturing van hun eigen levensloop (individualisering, autonomie), ook als ze oog hebben voor de institutionele inbedding en daarmee verbonden inperkingen.¹²¹ Een dergelijke optiek sluit, zoals al aangegeven, nauw aan bij de tradities van de fenomenologie en cultuuronderzoek.¹²²

Wanneer men nu gebruik wil maken van een theoretisch verklarend concept — klasse, gender of bijvoorbeeld levensstijl — dan hangt dat samen met de vraag welke problemen men wil aansnijden. In die zin treedt er een reductie op van een potentieel 'oneindige' hoeveelheid probleembenaderingen. In een tweede stap moet duidelijk worden gemaakt hoe men als onderzoeker, uitgaande van het ontwikkelde theoretisch kader — dit vormt als het ware het instrumentarium —, levensstijlen kan onderzoeken, construeren en analyseren.

4.4 Hulptheorieën

Voordat we het begrip levensstijl theoretisch gaan definiëren, wil ik eerst een aantal hulp-/deeltheorieën die daaraan zijn te relateren, behandelen. Deze deeltheorieën zijn op empirisch niveau onderling vervlochten. Dit empirische complex kan evenwel analytisch onderscheiden worden in: een levensloop- en socialisatietheorie, een handelingstheorie, en een leefwereldtheorie.¹²³ In dit onderzoek bewegen levensstijlen zich

vooral op het niveau van de leefwereld, maar met maatschappelijke implicaties door bijvoorbeeld bepaalde categoriseringseffecten van instituties en bureaucratieën. Op leefwereldniveau wordt onderzocht hoe mensen hun leven inrichten en welke contradicties zich voordoen. De verhouding leefwereld(en) en maatschappelijk systeem — bijvoorbeeld de vraag welke maatschappelijk-historische voorwaarden de (re)productie van levensstijlen mogelijk maken — is dan een onderzoekstap van een ander meer structureel niveau.

Bij een levenslooptheorie onder jongeren gaat het vooral om het in kaart brengen van onderscheiden levensopgaven (individueel-biografische en collectief-categoriale oriëntaties en plannen en corresponderende samenhangen) die (gedeeltelijk) samenhangen met de maatschappelijk voorgestructureerde positieovergangen tussen de adolescentieperiode en de jongvolwassenheid en de mogelijke differentiatie van posities van de volwassenheid.¹²⁴ Ik ga, zoals in het vorig hoofdstuk is uiteengezet, daarbij uit van een soort ideaal-ontwikkelingsmodel met betrekking tot het realiseren van posities van 'volwassenheid' en een identiteit als volwassene. Onverlet blijft de mogelijkheid dat jongeren deze voorgestructureerde overgangen afwijzen en vervangen door eigen geconstrueerde levensopgaven of andere volgordes aanbrengen in de sequentie van relevante levensopgaven (de mogelijkheden van individualisering, ontstaan nieuwe formaties binnen klassen en keuzemogelijkheden binnen een post-moderne opvatting).

Levensopgaven kunnen naar hun functies worden onderscheiden in: waardenoriëntatie, handelingsdoel, socialisatie-uitkomst, identiteitsverlener of ego-project, distinctiemiddel e.d. Nog steeds in het ideale geval sporen deze met de integratieve eisen/verwachtingen, die vanuit de leefwereld (en systeem) aan jongeren worden gesteld. Men kan stellen dat collectief gedeelde levensontwerpen — die dan een rol vervullen van gemeenschappelijke organiserende principes — vorm en inhoud geven aan levensstijlen. Willen we het individuele handelen van een jongere begrijpen dan moeten we enerzijds teruggrijpen op de ontwikkeling van zijn levensloop als individuele biografie, anderzijds op de vervlechting van individuele biografieën in collectieve patronen van levensstijlen.¹²⁵ Dit laatste aspect heeft dan ook vooral mijn aandacht. Men zou kunnen zeggen dat er een overstap wordt gemaakt van biografie naar sociografie.¹²⁶ Daarin staan een symbolisch-interactionistisch vertrekpunt¹²⁷ (zie bijvoorbeeld: Blumer, 1969; Hester en Eglin, 1992; Heimer, 1995) — met elementen als: het onderhandelen over definities en over geldigheid van alledaagse theorieën, het construeren van een sociale identiteit, belang referentiegroepen, significante anderen en sociale netwerken, positionele macht en hulpbronnen — en een meer structurele analyse — realisatievoorwaarden voor levensopgaven, vrijheidsgraden voor alternatieve biografie-ontwerpen, (re)productievoorwaarden voor levensstijlen — centraal.

Een levensstijl is dan te beschouwen als een collectief doorlopen levenslooptraject met specifieke categoriale kenmerken — ontstaansgeschiedenissen en -voorwaarden, ervaringswerelden, handelingspatronen —, dat zich onderscheidt van andere collectief doorlopen levenslooptrajecten — met andere categoriale kenmerken, ontstaansgeschiedenis-

sen en -voorwaarden, ervaringswerelden, handelingspatronen. Levensstijl is daarbij zowel structuur als structurend.¹²⁸

Individuele levenswijzen en de collectieve levensstijl, waaronder ze gesubsumeerd kunnen worden, moeten op een aantal relevante kenmerken met elkaar corresponderen; ze moeten met andere woorden gedeeltelijk in elkaar vertaalbaar zijn. Een (zich ontwikkelende) levensstijl dient dan als collectieve maatstaf en legitimeringsbron voor individuele ideeën, opinies e.d., motieven om te handelen en concrete handelingen. Deze individuele referenties krijgen binnen de context van een levensstijl (inter-subjectieve, boven-individuele) geldigheid. Wanneer men deel uitmaakt van een sociale categorie met een bepaalde levensstijl dan zal men zich aanpassen aan de daar heersende gangbare opvattingen (inter-subjectieve logica) en gedragscodes (sociale conformeringsdruk); men definieert zichzelf en anderen in termen van de levensstijl waartoe men zich rekent.¹²⁹ Voorwaarde daarbij is dat men gesocialiseerd wordt in wat hoort en wat niet hoort, wat relevant is en wat niet. De socialisatie in geldige opvattingen en 'gedragsvoorschriften' wordt door mij, zoals al meermalen gesteld, vooral opgehangen aan het innemen van specifieke en vergelijkbare posities van categorieën jongeren op weg naar hun volwassenheid. Categorieën zijn derhalve intern homogeen, maar tussen categorieën is sprake van heterogeniteit. Deze dimensies van homogeniteit/heterogeniteit, uniformiteit en differentiatie zijn theoretische voorwaarden die het empirisch constructieproces moeten aansturen.

Posities zijn op te vatten als verbindingsschakels die verschillende deeltheorieën aan elkaar verknopen. Doordat mensen vergelijkbare posities innemen en/of vergelijkbare positietrajecten afleggen, ontstaan er binnen het positionele raamwerk processen van convergentie met betrekking tot wat competent en adequaat denken en handelen is. Het innemen en doorlopen van posities verwijzen logischerwijs naar de sociale structuren waarin deze ingebed zijn. Het is gebruikelijk om dergelijk alledaagse sociale structuren aan te duiden met leefwerelden (cf. Schütz, 1932; Schütz en Luckmann, 1973; Berger en Luckmann, 1971; Van der Linden, 1991). Deze leefwerelden bestaan uit onderling op elkaar betrokken, semi-autonome leefwereld domeinen als gezin, buurt, school, werk.¹³⁰

Het leven van alledag is bij uitstek te lokaliseren op leefwereldniveau.¹³¹ In principe vormt de leefwereld de niet-problematische achtergrond, waarin dagelijkse routines, de 'common-sense' kennis, zich afspelen.¹³² Alhoewel de leefwereld fysieke lokaties kent, de verschillende contexten waarbinnen mensen leven, werken, recreëren, kan men de leefwereld het best beschouwen als interactie- en communicatiekaders. Hier is weliswaar sprake van een ontmoeting van verschillende vormen van rationaliteit, maar het zwaartepunt daarbij is vooral de communicatieve (substantiële) rationaliteit; leefwerelden als discursieve alledaagse sociale ruimtes (cf. Fornäs, 1995) waar men op zoek is naar overeenstemming en gedeelde herkenning. Pas als er crisissituaties ontstaan worden de alledaagse vanzelfsprekendheden met een andere bril bekeken.¹³³ Dit kan leiden tot verschillendsoortige aanpassingen en eventuele bijstellingen (cf. Piaget, 1967 in: Peeters, 1986).¹³⁴ Het werkloos worden kan voor de meeste jongeren bijvoorbeeld worden gezien als een cruciale gebeurtenis ('life-event', 'fateful moment') waar men binnen verschillende levensstijlen op uiteenlopende wijzen mee om gaat ('coping').¹³⁵

Een 'copingstrategie' kan dan worden gezien als het beschikken over handelingsvaardigheden om gestelde doelen te bereiken (problemen op te lossen).

In leefwereld(domein)en maken actoren deel uit van sociale groepen en netwerken, waarin face-to-face interacties onlosmakelijke elementen zijn. In interacties en talige uitingen zoeken actoren erkenning van de geldigheid van hun opvattingen en rechtvaardigingen voor hun handelen. In die zin is het construeren van beelden over de werkelijkheid een sociaal bepaald proces van 'co-creating'.¹³⁶ Daarmee kunnen ze de hen omringende, soms problematische, werkelijkheid reduceren, waardoor er een zekere voorspelbaarheid, homogeniteit en stabiliteit gecreëerd wordt. Deze psychologische behoefte aan reductie van ambiguïteit, erkenning en waardering, veiligheid en beloning heeft verder niet onze aandacht (cf. Kelly, 1955). Het vormt als het ware een antropologisch gegeven van de genus 'mens'. Deze behoeften vormen als zodanig grondstoffen voor culturele vertalingen binnen specifieke historische contexten en geven vorm aan (institutionaliseren zich in) socialisatieprocessen en daarmee verbonden zingevingsidealen/levensopgaven.

Socialisatie is een specifieke vorm van interactie en invoeging en iedere generatie moet tot op zekere hoogte daar zijn eigen invulling aangeven.¹³⁷

Socialisatie, het zich eigen maken van competenties, vaardigheden en identiteit door cultuuroverdracht en cultuurproductie, is tegelijkertijd een individueel, een sociaal/collectief en historisch proces.¹³⁸ Socialisatie op individueel niveau kan worden beschouwd als een proces, verbonden met de ontwikkeling van de levensloop, het individuele levenspad, binnen verschillende leefwereld domeinen. Ieder individu construeert en reconstrueert tot op zekere hoogte een eigen biografie (levensverhaal) en biografische identiteit (zelfbeeld)¹³⁹, waarin heden, verleden en toekomst op elkaar betrokken zijn (persoonlijke tijd), maar waarin ook de historische tijd een rol speelt.¹⁴⁰ Wil men dus als onderzoeker/buitenstaander het handelen van een actor leren begrijpen dan moet men inzicht hebben in socialisatieprocessen en de uitkomsten daarvan binnen de diverse leefwereld domeinen gedurende de levensloop. Eerst dan kunnen elementen van het handelen op elkaar betrokken worden tot een complexer, maar tegelijk coherent geheel, een handelingsstructuur. Wanneer we individueel handelen proberen te verdichten tot sociale praktijken (collectieve handelingspatronen) dan kan een onderscheid aangebracht worden tussen idiosyncratische en normatieve 'life-events'.¹⁴¹ Idiosyncratische of niet-normatieve gebeurtenissen zijn binnen onze optiek minder relevant. Normatieve gebeurtenissen zijn gerelateerd aan positie-transities met veelal een institutionele inbedding. Voor jongvolwassenen kunnen bijvoorbeeld de levensopgaven verbonden met het realiseren van maatschappelijke volwassenheid als normatief gestructureerd begrepen worden. Normatief heeft hier een dubbele betekenis; het refereert zowel aan maatschappelijke regels als aan de gemiddelde fasering van realisatie van levensloopopgaven in individueel (ontwikkelings)psychologisch opzicht.¹⁴²

Handelen als sociale praktijk baseert zich op groepsnormen en -waarden. Binnen deze contexten beoordelen actoren anderen en worden ze zelf beoordeeld, daaraan ontlene

ze hun identiteit en vergelijken ze zich met het handelen van andere sociale categorieën. Handelen is, samengevat, een samenhangend, intentioneel, regelgeleid complex dat zich baseert op wederkerige en gedeelde elementen in alledaagse theorieën van de leden van een groep binnen een bepaalde context. Competent handelen betekent dus betekenisvol sociaal handelen, dat onderworpen is aan (een zekere) groepscontrole en vormen van formele en informele sancties. Ook individueel handelen vindt plaats tegen de achtergronden van dit decor; de medespelers lijken vanuit de zaal gezien wellicht onzichtbaar, maar ze zijn dan aanwezig in de coulissen. In dat opzicht is handelen een discursief proces.¹⁴³

Op een wat abstracter niveau kan het begrip sociale categorie — als substituut voor groep of collectief — worden gebruikt. Het verschil is evenwel gradueel; het is niet noodzakelijk dat leden van een sociale categorie daadwerkelijk interacteren, wel dat ze voldoende gemeenschappelijk hebben om daaronder te kunnen worden gesubsumeerd (vergelijk het begrip sociale klasse). Dit maakt een generalisatie naar andere lokale settingen mogelijk. Een sociale categorie kan primair worden opgevat als een constructie door een onderzoeker en biedt als zodanig bijvoorbeeld mogelijkheden om in ideaaltypische zin bepaalde aspecten te overaccentueren.

Een sociale categorie verbindt, als constructie, een specifieke sociale structuur (een verwevenheid van verschillende posities) met bepaalde cultuurpatronen (gedeelde waarden- en normenoriëntaties) en sociale praktijken (gedeelde handelingspatronen) en verleent daaraan een zekere stabiliteit en duurzaamheid (processen van institutionalisering) en identiteit.

Wil het begrip levensstijl sociologisch relevant zijn dan moet het voldoen aan een aantal, onderling samenhangende voorwaarden. Er moet sprake zijn van: een herkenbare en afgrensbare sociale categorie met een specifieke positionele structuur; een gedeeld waarden- en normenstelsel — categoriaal discours; en een collectief handelingspatroon — sociale praktijk.

Het begrip levensstijl kan na bovengenoemde kanttekeningen als volgt gedefinieerd worden:

Een levensstijl is het geheel van centrale, collectieve denkbeelden, waarden- en normenoriëntaties, gedeelde ervaringen e.d. (*categoriale discours*), en daarmee corresponderende handelingen (*sociale praktijk*) van een specifieke sociale categorie in een bepaalde levensfase.

De voornaamste functies zijn: het coherent vormgeven van de alledaagse (fysische, sociale en ideële) werkelijkheid van de leefwereld als zin- en betekenisvol — het geven van vorm en inhoud aan processen van substantiële rationaliteit; het daarbinnen competent functioneren door het stellen van doelen en het reflexief nadenken daarover; het innemen van een identificeerbare positie ten opzichte van andere sociale categorieën (proces van identiteitsvorming en relationele structurering); het zichtbaar maken van de verhouding ten aanzien van de eisen en verwachtingen van de dominante cultuur (het al dan niet accepteren van de functionele rationaliteit, lopend van conformering tot verzet).

Een levensstijl is tegelijkertijd produkt — als het ware bevroren ten tijde van de analyse — en proces, een dynamisch project waarin steeds transformaties plaats vinden. Participanten aan een levensstijl delen in principe verifieerbare kennis door hun streven naar inter-subjectieve overeenstemmingen in hun communicatie en interactie, waardoor bepaalde ideeën en handelingen worden genormaliseerd en gelegitimeerd; de macht van de alledaagse routine.

Specifiek, omdat een dergelijke categorie te beschouwen is als een collectiviteit, die zich kenmerkt door overeenkomsten in afgelegde positietrajecten, momentane inname van bepaalde posities en latere verwachtingen met betrekking tot nog in te nemen posities (anticiperende socialisatie). Leden van een sociale categorie identificeren zich met andere leden van die categorie (of het categoriale regelsysteem) en maken op deze wijze voor en aan zichzelf en aan anderen duidelijk waar ze staan ten opzichte van andere, (in hun ogen vaak afwijkende) sociale categorieën. Het trekt demarcatielijnen tussen wij — ons soort mensen — en anderen.

In een categoriaal discours worden een drietal werkelijkheidsgebieden; persoon, ruimte en tijd aan elkaar gerelateerd.¹⁴⁴ De aldus geconstrueerde (en door voortdurende processen van bijstelling en aanpassing gereconstrueerde) werkelijkheid is als cognitieve constellatie sociaal-positioneel en sociaal-cultureel bepaald. Percepties (interpretaties) van en functioneren in deze werkelijkheidsgebieden kennen daardoor een relatieve status. Het individu als subject en als sociaal wezen is dan het resultaat van socialisatieprocessen, interactie en communicatie in netwerken en impliceert dan zelfbeelden en anderbeelden. Ruimte kan worden gezien als de constellatie van omgevingscontexten in fysiek-materiële en sociaal-culturele zin; hierin spelen zowel de onmiddellijke, directe omgeving (de leefwereld) als de 'wijdere' samenleving een rol. Tijd is de combinatie van verleden, heden en toekomst; de perceptie van en reflectie over biografische en maatschappelijke tijd. In het individuele maatschappelijke perspectief worden subject (en de relaties met anderen), ruimte (de fysieke en sociale omgeving) en tijd op elkaar betrokken door elementen van zelfbeeld en sociale identiteit, maatschappijbeelden en toekomstperspectieven te integreren.

Het discours is analoog hieraan analytisch op te delen in de componenten: sociale identiteit¹⁴⁵, maatschappijbeeld en toekomstbeeld.¹⁴⁶ Deze geven richting aan oriëntaties en relatieve belang van de verschillende leefwerelddomeinen. Een analyse van deze componenten maakt vervolgens zichtbaar hoe men, als lid van een sociale categorie, de werkelijkheid ervaart en construeert, hoe men met behulp van de relevantie-structuur van een discours competent handelt, hoe men zijn/haar eigen sociale en maatschappelijke posities percipieert en welke alternatieven voorhanden zijn, en hoe men verbindinglijnen legt tussen leefwereldervaringen en de wijdere samenleving.¹⁴⁷

In het begrip levensstijl vooronderstellen categoriaal discours en sociale praktijken elkaar. Ze vormen als het ware twee kanten van dezelfde medaille, die elkaar wederkerig beïnvloeden. De vraag wat er het eerst is: groepsdenken of groepshandelen, heeft dan ook veel gelijkenis met de vraag naar het probleem van de kip en het ei.

Een categoriaal discours is, anders geformuleerd, te beschouwen als een dynamische regelstructuur, waarin morele, affectieve, normatieve en culturele cognities zijn geïntegreerd. Deze cognities constitueren het complex van organiserende principes, die het handelen reguleren en legitimeren. Daarbinnen kan een rangorde aan worden gebracht, een reductie tot een beperkter aantal centrale elementen. Deze elementen vormen oriëntatie- en relevantiekader (een coherent stelsel van 'gegronde redenen') voor het handelen. Bepaalde handelingspraktijken zijn, binnen de gedeelde geldigheid van deze gegronde redenen, specifiek voor een levensstijl. Ze geven binnen het alledaagse repertoire van handelen aan welke handelingen 'normaal' en acceptabel zijn, terwijl andere handelingen uitgesloten zijn als afwijkend en niet adequaat. Wat binnen de ene levensstijl verwerpelijk gedrag is, foutieve ideeën zijn, kan binnen de andere doodgewoon zijn. Handelen, zij het te kenschetsen als conventioneel maatschappelijk gedrag dan wel als deviantie/delinquentie, beroept zich niet alleen op individuele motieven, maar vooral op collectief gedeelde (gegronde) redenen, die binnen een categoriaal discours legitimiteit en rationaliteit hebben. Legitimiteit en rationaliteit zijn op dit niveau altijd 'situated' of 'embedded'. Respectabiliteit en delinquentie hebben handelingstheoretisch een zelfde status; binnen de vooronderstellingen van een discours zijn beide vormen even geldig. Levensstijlen, waarbinnen bepaalde sociale praktijken in maatschappelijk opzicht of door andere levensstijlen als deviant/delinquent worden beschouwd, kunnen voor de individuele participanten daaraan conventionele/conformistische handelingen zijn, die aansluiten bij het gangbare (groeps)patroon. Ook deviantie/delinquentie zijn regelgeleide en betekenisvolle handelingen binnen de context van de 'afwijkende' levensstijl.¹⁴⁸

Discoursen zijn geen statische gegevens, maar moeten begrepen worden als dynamische constructies, waarin (geïnternaliseerde) socialisatie-invloeden en externe omgevingsinvloeden een rol spelen. Moderne samenlevingen worden immers gekenschetst als pluriform, dat wil zeggen dat er veelheid aan discoursen is te onderscheiden, met ieder voor zich andere posities en perspectieven, verschillende statussen en machtsbronnen. Daarmee komt de dominante cultuur onder druk te staan; de huidige discussies over normvervaging zijn daar een voorbeeld van (cf. Terpstra en Moor, 1994). Wil de dominante cultuur haar hegemoniale positie behouden dan moet ze steeds opnieuw groepen kunnen binden aan centrale waarden.¹⁴⁹ Als dit niet lukt door overdracht van normen en waarden, morele overtuiging en argumentatie en rationaliteit, met name langs lijnen van institutionele socialisatiekaders als bijvoorbeeld het onderwijs, dan kan het alleen nog maar repressief. In moderne (postmoderne) samenlevingen is dan ook in toenemende mate sprake van een spanningsveld tussen leefwereldrationaliteit (substantiële rationaliteit) en systeemrationaliteit (functionele of technisch-instrumentele rationaliteit). In termen van Habermas (1981) kan de leefwereld worden gezien als een verdedigingslijn om de (relatieve) autonomie te handhaven tegen pogingen van de systeemrationaliteit om haar te koloniseren en te mediatiseren.

Sociale categorieën kunnen worden onderscheiden door te onderzoeken hoe binnen (globaal) overeenkomstige leefwereldstructuren — het gezinsdomein, het domein van school en werk en het domein van relaties en de vrije-tijd — kenmerkende verschillen

ontstaan die tot uiting worden gebracht door chronologisering en accentueringen van bepaalde levensopgaven, 'focal concerns' (Miller, 1958). Deze domeinen vormen zoals al opgemerkt, elk voor zich, tegelijkertijd positie-, socialisatie- en handelingsdomein.

Sociale processen zijn dus resultantes van het communicatief en organisatorisch vermogen van mensen, zowel op leefwereld- als op maatschappelijk niveau, en gestructureerd langs levenslooptlijnen. Actoren kunnen daarin ingrijpen door actief handelen, conflicten aangaan en veranderingen nastreven of zich bij de status-quo neerleggen. Er is dus sprake van een zekere, zij het discursief-contextueel ingeperkte, 'keuzevrijheid' (en het dragen van verantwoordelijkheid — de vraag naar 'accountability' — daarvoor).¹⁵⁰ Dergelijke keuzen moeten worden geïnterpreteerd tegen de achtergrond van mogelijkheden en onmogelijkheden/beperkingen, het al dan niet kunnen beschikken over en aanwenden van materiële en culturele hulpbronnen, morele steun, conformeringsdwang van netwerken, situationele contexten, gelegenheidsstructuren e.d.

Men spreekt op leefwereldniveau vooral van sociale posities. Op institutioneel systeemniveau zouden we dan kunnen spreken van maatschappelijke posities. Deze laatste zijn vooral verbonden met de eisen van (re)productiestructuren van de samenleving (biologisch, sociaal-cultureel, sociaal-economisch, juridisch-politiek) en de daarin verankerde vormen van functionele rationaliteit. Tussen sociale en maatschappelijke posities in moderne samenlevingen lopen empirisch gezien geen waterdichte schotten; het onderscheid is veeleer analytisch bedoeld.¹⁵¹ Kenmerkend voor moderne staten is immers het gegeven dat structurele ontwikkelingen (ook cultureel) penetreren in de leefwereld. Aan sociale posities zijn ook structurele kenmerken verbonden, en structurele posities worden veelal sociaal beleefd in domeinen van de leefwereld.

In de moderne samenleving is de leefwereld door allerlei processen van rationalisering steeds meer gedifferentieerd in relatief zelfstandige leefwerelddomeinen, gekenmerkt door ongelijksoortige ontwikkelingen. Dit komt ondermeer tot uitdrukking in de scheiding van wonen, werken en recreëren, de opdeling in privé en publieke domeinen, functieoverdracht van socialisatie van gezin naar professionele instituties als school, contradicties tussen afhankelijkheid en autonomie. Ook de afstand en coördinatie tussen leefwereld en systeem, die ieder hun eigen vorm van rationaliteit hanteren, zijn problematischer geworden, maar dit probleemveld laten we rusten.¹⁵² Dergelijke ontwikkelingen kunnen actoren (en op maatschappelijk niveau — instituties) voor coördinatie- en integratieproblemen stellen. Als het handelen te situatief ingeperkt wordt, de handelingscontext niet meer wordt gezien als onderdeel van een groter geheel, dan kan het handelen gefragmenteerd worden en raken de handelingsmotieven los van een groter normatief kader. Voorbeelden zijn: strategisch handelen, opportunistisch handelen, manipulerend handelen, calculerend handelen. Het sociale aspect, solidariteit, een zeker altruïsme, verdwijnt en het eigenbelang komt voorop te staan; meer psychologisch, men verliest de eenheid van het zelf en het sociale weefsel gaat schuren en uiteindelijk scheuren.

Ook voor het coördinatieprobleem van handelen op meer sociologisch niveau kan weer een onderscheid op twee niveaus aangebracht worden: het niveau van de leefwereld en de verhouding tussen leefwereld en systeemniveau.

Leefwereld domeinen hoeven niet per definitie onderling uitwisselbare of vergelijkbare relevantie- en regelstructuren te bezitten. Hier spelen formele en informele aspecten, machtsaspecten en omgangsvormen, mate van vrijheidsgraden en tolerantiegrenzen enz. weer een rol. De structuren van de verschillende leefwereld domeinen kunnen op verschillende wijzen met elkaar vervlochten zijn; geïntegreerd, gesegmenteerd of relatief autonoom. Van belang daarbij is welke posities men inneemt of gaat (wil) innemen in de verschillende leefwereld domeinen en maatschappelijke subsystemen. Het realiseren van posities hangt immers samen met het articuleren van doelen en belangen en het kunnen inzetten van hulpbronnen (materieel, sociaal, cultureel-symbolisch). Binnen de totaliteit van een positiestructuur op leefwereldniveau kan gekeken worden naar de hiërarchische samenhang van posities. De vraag is dus welke posities belangrijk zijn (of als belangrijk worden gepercipieerd); zijn de op elkaar betrokken posities onder-, boven- of nevenschikt; hoe verhouden deze posities zich onderling in termen van afhankelijkheid en onafhankelijkheid; over welke materiële en morele hulpbronnen (realisatievoorwaarden) kan men beschikken om ze af te grenzen of te integreren, enz. De interdependentie van posities kan dus verschillende vormen aannemen. Dat de relevante posities voor een sociale categorie individueel op verschillende wijzen kan worden ingevuld (rollen) en verschillendsoortig aanzien (prestige) hebben is een gegeven waarbij ik niet verder stil sta. Het gaat mij in dit onderzoek immers om vergelijkingen tussen sociale categorieën, niet om vergelijkingen binnen een specifieke sociale categorie.

Een ander probleemveld is de verhouding tussen posities op leefwereldniveau en maatschappelijke realisatievoorwaarden. Zo kunnen posities open dan wel gesloten zijn (recrutering, mobiliteit, beloning, cf. Sørensen, 1986).¹⁵³ Het positiebeprijp is binnen dit macro-perspectief minder concreet ingevuld, maar verwijst naar posities — het interdependente veld van posities -in de maatschappelijke reproductiestructuren (systeemniveau). Het gaat daarbij bijvoorbeeld niet meer om het gegeven of actor X werkt of werkloos is, of dat in een bepaald type levensstijl werkloosheid een constituerende factor is, maar om een analyse van het complexe geheel van het positie-systeem arbeidsmarkt en de daarin optredende ontwikkelingen en verschuivingen, de invloeden van andere ontwikkelingen (bijvoorbeeld internationalisering, technologie, demografische verschuivingen), verschuivingen in arbeidsethos, de inbedding van soorten arbeidsethos in de ideologie van de samenleving. Het perspectief is dan meer macrosociologisch van aard en wordt gekenmerkt door zijn eigen problemen (cf. Alexander et al., 1987), met andere woorden, vooronderstelt een andere benaderingswijze en onderzoek.

4.5 Contradicties

Wanneer de coördinatieproblemen ernstig en tekenend voor een bepaalde sociale categorie zijn dan kunnen we spreken van contradicties, of zoals Peper het uitdrukte 'schurende verwachtingspatronen' (1987). Het gaat dan niet langer om individuele (existentieel bepaalde) crisissituaties¹⁵⁴, maar om categoriale problemen, spanningen, ambivalenties, tegenstrijdigheden, crises met een externe veroorzaking. Een voorbeeld daarvan is dat binnen verschillende sociale categorieën de beleving van langdurige werkloosheid verschillende betekenisvormen kan aannemen.

Contradicties kunnen, analoog aan het onderscheid tussen maatschappelijk systeem en leefwereld, op een tweetal niveaus onderscheiden worden: structurele en structurerende.

Structurele contradicties kunnen zich baseren op onduidelijkheden in maatschappelijk bepaalde verwachtingen, ambigue of concurrerende eisen (waardenpluriformiteit), blokkades van realisatiemogelijkheden door structurele ongelijkheden, maar ook in de (subjectieve) perceptie van de legitimiteit van dergelijke maatschappelijke eisen en realisatievoorwaarden op individueel/categoriaal niveau. Op dit niveau zijn de cultureel dominante waarden getransformeerd tot de zogenaamde (objectieve) normatief-ideologisch verankerde verwachtingen, die aan de leden van een samenleving worden gesteld. Bijvoorbeeld, dat jongeren werken of studeren, dat ze wetsgetrouw (respectabel) zijn. In die zin spreekt men wel over de paradox van de autonomie van jongvolwassenen.¹⁵⁵

Maar ook op leefwereldniveau doen zich, soms tegenstrijdige, verwachtingen en regels voor die zich baseren op verschillende regelstructuren van positiesystemen (leefwereld-domeinen). Deze alledaagse tegenstrijdigheden — structurerende contradicties die zich intern voordoen binnen een bepaalde leefwereld — moeten eveneens worden opgelost. Daartoe staan verschillende mogelijkheden — coördinatiemiddelen en oplossingsstrategieën — open die representatief kunnen worden geacht voor een fase van een levenslooptraject binnen een bepaalde levensstijl. Deze 'oplossingen' kunnen bijvoorbeeld lopen van negatie van contradicties, onderhandelingen over contradicties en over de geldigheid van oplossingen, segmentatie van elkaar beconcurrerende of rivaliserende regelstructuren, uitsluiting van een bepaalde regelstructuur (onverbindend verklaren), tot verabsolutering van een bepaald domeingebonden regelsysteem, waaraan andere regelstructuren ondergeschikt of niet langer existierend zijn gemaakt. De perceptie en ernst van contradicties kunnen leiden tot verschillendsoortige strategieën van probleemoplossen, verschillende vormen van 'coping behaviour'. 'Klassieke botsingsgebieden' in de adolescentiefase zijn de regels van school versus de eisen van de vrije-tijd, de eisen van een partner versus de eisen van kameraden. Men kan ook denken aan de mythe van de generatieconflicten, botsingen tussen peer-groep eisen en eisen van de ouders.

Wanneer er zich geen onoverkomelijke contradicties voordoen dan kunnen we spreken van een redelijk succesvol (harmonieus) socialisatieproces. In dit ideale geval is de uitkomst een tweezijdige integratie; maatschappelijk en sociaal is men dan ingebed en

de integratie in het ene systeem versterkt de integratie in het andere systeem en vice versa.

Maatschappelijke integratie houdt in dat men de functionele eisen van de reproductie-structuren en de waarden van de dominante cultuur als legitiem accepteert, en omgekeerd dat men verwacht dat het maatschappelijk systeem de investeringen in (realistische) posities kan honoreren.

Sociale integratie houdt in dat men in staat is de verschillende leefwereld domeinen en levenslooptrajecten op elkaar te betrekken en te integreren tot een relatief coherent en harmonieus geheel, dat spoort met de aangehangen levensstijl en de verwachtingen van significante anderen binnen leefwereldcontexten.

Zijn de contradicties niet oplosbaar dan kan dit bijvoorbeeld leiden tot een proces van maatschappelijke marginalisering dan wel radicalisering (zelfmarginalisering) en/of sociaal isolement op leefwereldniveau (vergelijk de processen van assimilatie en accommodatie).¹⁵⁶

4.6 Het systeemperspectief

Naast de meer empirische constructie en beschrijving van de levensstijlen moet ook geprobeerd worden het theoretisch waarom van dergelijke levensstijlen te verklaren. Men kan daarbij denken aan structurelementen en processen van stabiliteit, continuïteit, maar ook aan structurelementen en processen van discontinuïteit en transformaties in levensstijlen, de relaties tussen levensstijlen en andere culturen (oudercultuur, jeugdculturen) en de invloed van nieuwe generaties en maatschappelijke groeperingen (als immigranten). Het gaat dan veeleer om de ontstaans- en bestaansvoorwaarden — (re)productiemechanismen — voor levensstijlen in maatschappelijk opzicht. Men spreekt dan wel van recursieve processen. Daarmee wordt bedoeld, dat leefwereld en maatschappelijk systeem elkaar wederkerig beïnvloeden. Een voorbeeld is de invloed van onbedoelde gevolgen van handelingen van individuele actors of sociale categorieën op het maatschappelijk systeem of niet voorziene gevolgen van ontwikkelingen op maatschappelijk niveau voor het leven op leefwereldniveau (Giddens, 1990).

Pas als men wil analyseren hoe levensstijlen hebben kunnen ontstaan, hoe ze zijn veranderd, hoe ze zich reproduceren is het noodzakelijk de invloed(en) van maatschappelijke condities en ontwikkelingen erbij te betrekken. Dergelijke structurele voorwaarden (sociaal-economisch, sociaal-cultureel, politiek-juridisch) geven mede vorm en inhoud — bieden mogelijkhedenvoorwaarden — aan leefwerelden. Ze bieden actors (materiële, culturele, sociale en juridisch-politieke) mogelijkheden en beperkingen om bijvoorbeeld opties voor levenslopen te 'kiezen, bepaalde levensopgaven te formuleren, over te stappen naar andere levenslooptrajecten, en deze, afhankelijk van hulpbronnen, netwerken e.d., te realiseren. Hoe deze structurele mogelijkhedenvoorwaarden doorwerken of geactualiseerd worden vereist, zoals al vermeld, dus een andersoortige analyse.

4.7 Samenvatting

In het hier gepresenteerde ontwikkelingssociologisch model van levenslopen worden een socialisatietheorie, handelingstheorie en leefwereldtheorie op elkaar betrokken. Een levensloop kan worden gezien als het doorlopen van posities met bijbehorende socialisatieprocessen. Dergelijke processen zijn sociaal van aard en vinden vooral plaats binnen leefwereld domeinen als gezin, school, werk, de vrije-tijd enz. Socialisatie geeft vorm en inhoud aan denksystemen en deze zijn constituerend voor competent handelen. Levensstijlen formeren zich vooral langs lijnen van collectieve levenslopen. Jongvolwassenen moeten de, in velerlei opzicht maatschappelijk voorgeformuleerde, positieovergangen tussen adolescentie en volwassenheid, de (soms tegenstrijdige) eisen van samenleving en leefwereld, en hun eigen strevingen integreren in voor hen relevante levensopgaven. Hoe verschillende categorieën jongvolwassenen daaraan vorm geven is een empirische vraag die in deel II zal worden aangesneden. Ik kan alvast stellen dat de 'keuze' uit een potentieel reservoir aan levensopgaven (oriëntaties) en realisatievoorwaarden, medebepalend zijn voor de vraag hoe levensstijlen van elkaar onderscheiden kunnen worden. Levensstijlen als sociologische constructie combineren gemeenschappelijke voorstellingen over de wereld (discoursen) met specifiek daaraan gerelateerde handelingsmodellen (sociale praktijken). Van belang daarbij is welke levensopgaven in een bepaalde levensstijl prevaleren, of er sprake is van contradicties en hoe deze eventueel opgelost kunnen worden.

Uitkomst van levenslopen is identiteitsontwikkeling en (sociale en maatschappelijke) integratie. Van belang voor maatschappelijke integratie zijn bijvoorbeeld maatschappelijke allocatie- en selectieprocessen, acceptatie van de functionele eisen van de reproductiestructuren, acceptatie van de legitimiteit van de dominante cultuur e.d. Levensopgaven structureren voor sociale categorieën denkbeelden over de hen omringende sociale en maatschappelijke werkelijkheid, hun eigen plaats daarbinnen en verwachtingen met betrekking tot de inrichting van hun latere leven. Vragen over hoe actoren hun leven zien c.q. voorstellen zijn dan ook te herleiden tot deze componenten en zijn rechtstreeks verbonden met de levensopgaven, die zij zich stellen.

Globaal geformuleerd is de onderzoeksvraag of er relaties bestaan tussen typen levensstijlen en de aan- of afwezigheid van bepaalde vormen van deviantie/delinquentie bij jongeren/jongvolwassenen die werkloos zijn geworden. Delinquentie wordt binnen het levensstijlenperspectief niet gezien als een geïsoleerde gedragsuiting of variabele, maar als een betekenisvolle, sociale handeling binnen het categoriaal discours van een levensstijl. Door het doen van onderzoek onder jongvolwassen werklozen wil ik inzicht krijgen in de verschillende typen levensstijlen, discoursen en sociale praktijken. Discoursregels — de organiserende principes van een discours — hebben voor de participanten aan een levensstijl boven-individuele geldigheid; ze baseren zich op alledaagse theorieën, waarin gedeelde levensopgaven, vooronderstellingen, waardenoriëntaties, opvattingen, ideeën parameters vormen.

Een specifieke levensstijl baseert zich op de totaliteit van ervaringen — vooral te situeren op het niveau van de alledaagse leefwereld — voor een bepaalde categorie; het baseert zich op overeenkomsten in leef- en belevingswerelden. Daarin vormen gedeelde percepties, interpretaties en constructies (van werkelijkheidsbeelden) gemeenschappelijke referenties. Van belang daarbij zijn het realiseren van relevante levensopgaven (sociale identiteit), de verhouding tot het maatschappelijk systeem (maatschappijbeeld) en tijdsperspectieven (toekomstverwachtingen). Gemeenschappelijke ervaringen en gedeelde kennis stoelen in deze optiek op het innemen van vergelijkbare positie(sequentie)s in verschillende leefwerelddomeinen en overeenkomstige socialisatie-uitkomsten. Voor jongvolwassenen kan men bijvoorbeeld wijzen op mogelijkheden om te komen tot uiteenlopende keuzen uit levensopgaven en bijbehorende biografieontwerpen. Naast afkomst (milieu/klasse) spelen eveneens andere positionele kenmerken als leeftijd, sekse en etniciteit een belangrijke rol. Uitgangsposities (in het gezin van herkomst, klassepositie), het doorlopen van formele positietrajecten (school, werk) en informele trajecten binnen leefwereldnetwerken (vrije-tijd, relaties), anticipatie op nog af te leggen positietrajecten worden op deze wijze dynamisch op elkaar betrokken. Daardoor wordt het mogelijk, uitgaande van uiteenlopende startposities, differentiaties in doorlopen trajecten en verschillen in ervaringswerelden te analyseren. De zich daar voordoende contradicties lopen voor onderscheiden levensstijlen uiteen. Verschillen in discoursen leiden, kortom, tot verschillen in oplossingsstrategieën binnen sociale praktijken. Respectabiliteit danwel deviantie/delinquentie kan tegen deze achtergronden beter begrepen worden.

Noten bij hoofdstuk 4

97. Binnen de sociologie is het begrip levensstijl (dan wel varianten als: stijl van leven, levenswijze, levensvoering, habitus) een klassiek wetenschappelijk-theoretisch thema, waaraan bijvoorbeeld namen kunnen worden verbonden als: Durkheim, Simmel, Weber, Veblen. Sinds de jaren '60 wint dit begrip aan populariteit en krijgt het een meer alledaags karakter.
98. In de stratificatie-sociologie en klasse-analyses is de materiële klassepositie, de onderbouw in meer marxistische zin, in laatste instantie bepalend voor de culturele vormgeving van klasseformaties. Deze, meer structuralistische opvatting, kan worden aangevuld met een meer culturalistische dan wel cultuur-sociologische benadering.
99. "In what terms or scales could one compare the magnitude of variations that stem from different levels of theoretical integration, i.e., on the one hand, from sociological sources and, on the other hand, from psychological ones? To avoid dead ends, we have to raise either psychological questions about the life cycle of achievement psychologically, or sociological questions sociologically" (Heckhausen, 1986: 453). Men zou kunnen zeggen dat het inpassen van twee verschillende legpuzzels, elk met hun eigen stukken en afbeelding van een deel van de werkelijkheid, een onmogelijke opgave is. Pas nadat de legpuzzels afzonderlijk in elkaar zijn gezet, kan men proberen de geconstrueerde werkelijkheden via een proces van meta-analyse op elkaar te betrekken.
100. Ik gebruik hier bewust 'onze' omdat de grondslagen voor de ontwikkeling van het theoretisch model niet exclusief door mij ontwikkeld zijn, maar het resultaat is van wetenschappelijke communicatie in collegiale netwerken, literatuurstudie e.d. Expliciet vermeld ik hier dan ook de inbreng van Otto Janssen. Enerzijds is Janssen als UHD'er bij de vakgroep criminologie betrokken geweest bij het opstellen en ontwikkelen van het onderzoeksprogramma 'levensstijlen en harddruggebruik', anderzijds bij het onderzoeksprogramma naar 'levensstijlen van jongeren'. Ik borduur in zekere zin voort op zijn pionierswerk, maar het project 'werkloosheid en levensstijlen' is daar een autonome ontwikkeling van. In dit verband moet ik wijzen op de inbreng van Edgar de Bie als collega-onderzoeker en de verschillende kritische geluiden van interne en externe meelezers als prof dr R.W. Jongman, prof dr J. L. Peschar, dr L. Veendrick, dr H. Timmerman en dr J.A. Nijboer (in: De Bie en Miedema, 1990; Miedema, 1993; Miedema, 1994).
101. Het onderscheid van gelijktijdige en elkaar in de tijd opeenvolgende posities valt samen met het onderscheid in synchrone en diachrone modellen. Synchrone modellen stellen zich ten doel overeenkomsten en verschillen tussen posities van individuen op eenzelfde tijdstip of binnen eenzelfde levenslooppfase te beschrijven en te verklaren. Diachrone modellen richten zich op het beschrijven en verklaren van overeenkomsten en verschillen tussen verschillende tijdstippen of levensfasen in posities bij eenzelfde groep individuen.
102. "Die gesamttem sozialen Selbstregulierungsmuster, die der einzelne Mensch bei seiner Heranbildung zu einem einzigartigen Individuum durch lernen in sich entwickeln muß, sind generationsspezifisch und so in weiteren Sinne gesellschaftsspezifisch" (Elias, 1987: 10).

103. "Besides its institutional reflexivity, modern social life is characterised by profound processes of the reorganisation of time and space, coupled to the expansion of disembedding mechanisms - mechanism which prise social relations free from the hold of specific locales, recombining them across wide time-space distances. The reorganisation of time and space, plus the disembedding mechanisms, radicalise and globalise pre-established institutional traits of modernity: and they act to transform the content and nature of day-to-day social life" (Giddens, 1991: 2).
104. De ontwikkeling van levenslopen na deze fase (fasen van volwassenheid, seniorenfase) laten we buiten beschouwing (zie daarvoor bijvoorbeeld Sørensen et al., 1986). Hetzelfde geldt voor een differentiatie in maatschappelijk-historische perioden of het vergelijken van verschillende samenlevingen in comparatief opzicht (cf. Peeters en Mönks, 1986; Imhof, 1986; Elder et al., 1986). Centraal in ons onderzoek staat een groep respondenten die deel uitmaken van de cohorte geboren in de beginjaren '60 in Nederland. Voor een cohorte geldt dat ze gemeenschappelijke ervaringen hebben: "As the members of the same cohort respond to shared experiences, they gradually and subtly develop common patterns of response, common definitions, common beliefs, that crystallize into common norms" (Riley, 1986: 170). Dergelijke verschillen zullen vooral ten opzichte van andere cohorten gelden (intercohorten vergelijkingen). Binnen de (relatief homogene) ervaringen van een specifieke cohorte blijft evenwel ruimte voor variatie door de inname van verschillende posities en daarop geënte positietrajecten, die kunnen leiden tot contrasterende belevingswerelden. Onze aandacht gaat vooral daar naar uit. Als zodanig is dit onderzoek een kwalitatief en kleinschalig intracohorte-onderzoek naar verschillen in levensloopontwikkelingen en ervaringswerelden binnen een groep langdurig werkloze jongvolwassen mannen, woonachtig in een middelgrote gemeente.
105. Zo is in de gezinssociologie ondermeer de aandacht gericht op processen van gezinsvorming en gezinsontbinding. Jongvolwassenen krijgen een relatie en wanneer deze een zekere stabiliteit kent, besluit men bijvoorbeeld om te gaan samenwonen danwel te trouwen. Uiteraard zijn er ook andere relatie- en leefvormen, maar de 'gezinsstructuur' is nog steeds de meest dominante leefvorm. Wanneer er kinderen komen dan spreekt men van de 'jonge gezinsfase'. Als de kinderen ouder zijn en onderwijs volgen kan men spreken van de 'mid-den gezinsfase'. De 'late gezinsfase' is de fase waar de kinderen zelfstandig gaan wonen en de ouders weer met zijn tweeën verder moeten. In de senioren-fase kan door het wegval-len van een partner weer een andere sub-fase ontstaan. Ook hier dus een chronologisering van de ontwikkeling van het gezin in deelfasen en bijbehorende structuurkenmerken.
106. Differentiaties in levenslooptrajecten tussen en in verschillende geboortecohorten hangen samen met historische verschuivingen in afhankelijkheidsrelaties en verantwoordelijkheids-eisen (gerelateerd aan verzorgingsposities of verzorgingsarrangementen) (cf. Mommaas, 1988: 57).
107. Binnen de sociale en taalwetenschappen krijgt het begrip discours veelal een discipline-specifieke betekenis. Mijn gebruik van het begrip discours kan worden gezien als 'discours met een kleine letter'. Net zo als in de kunst en de cultuur kan een onderscheid worden aangebracht in kunst danwel cultuur met een hoofdletter, elite-kunst, literaire kunst, hogere cultuurvormen, en kunst danwel cultuur met een kleine letter, massa-kunst, populaire kunst, alledaagse cultuur. De discourses zoals ik deze gebruik, zijn de discourses op leefwereldniveau van 'gewone' mensen in 'gewone' situaties. Het andere gebruik van het begrip discours, symbolisch met een hoofdletter aangeduid, verwijst vooral naar meer abstracte, dominante

taal- en discipline-thema's over specifieke maatschappelijke objecten, subjecten en processen ('master-discours'). Daarin wordt het begrip 'Discours' vaak gezien als disciplinair vertoog en wordt een relatie aangebracht met kennis- en machtssystemen in ideologische en/of hegemoniale zin. Het criminologische of juridische Discours is dan het discours van (professionele) beroepsgroepen die zich bezig houden met criminaliteit en het recht in wetenschappelijke zin. Uiteraard zijn ook daar onderscheidingen in aan te brengen in scholen en richtingen. Zo onderscheidt Young binnen de criminologie vier discoursen (of paradigma's): 'Left Idealism'; 'The New Administrative Criminology'; 'Right Realism'; en 'Left Realist Critique' (Young, 1994: 69-124; zie verder: Dant: 1991).

108. "Zwecke nämlich setzen sich die Menschen von Fall zu Fall, und es gibt sich keine anderen Zwecke, als die sich setzen" (Elias, 1987: 26).
109. "Zwischen den persönlichen Bedürfnissen oder Neigungen und den Anforderungen der sozialen Existenz scheint bei den Gesellschaftsbauten, mit denen unsere Erfahrung uns vertraut macht, für die Mehrheit der Beteiligten immer ein erheblicher Widerstreit, eine kaum überbrückbare Kluft zu bestehen. Offenbar hängt die Kluft ... mit den Widersprüchen zwischen gesellschaftlichen Aufforderungen und individuellen Bedürfnissen zusammen..." (Elias, 1987: 24).
110. Zie voor een discussie over het begrip levensstijl in relatie met jeugd: Reimer, 1995. Na het gebruik van het begrip levensstijl in de periode van de klassieke sociologen als Weber, Veblen en Simmel is het eerst weer sinds de jaren tachtig in gebruik, maar zonder vooralsnog een centrale betekenis te krijgen. Zablocki en Kanter (1976) hebben bijvoorbeeld in hun onderzoek naar 150 levensstijlstudies slechts drie onderzoeken gevonden die het begrip levensstijl in de titel voerden (cf. Reimer, *ibid.*: 122). Na de jaren tachtig krijgt het begrip levensstijl evenwel meer aandacht; het is zoals Featherstone het aangeeft weer 'en vogue' (1987: 55). Binnen de etnologie, sociologie, sociaal werk, psychologie, politieke wetenschappen en massa-communicatie herneemt het weer een centrale, zij het soms modieuze, positie. Reimer noemt hiervoor een viertal factoren. De eerste is de zogenaamde hypothese van het individualiseringsproces. "According to this hypothesis, social life is currently undergoing a rapid and radical change. Traditional ties with class and family are becoming less important and individuals must take responsibility for their lives (Beck, 1986/1992). In principle, the process of individualization affects all parts of social life, but it is particularly relevant in discussions around choices of lifestyle. The hypothesis suggests that young people no longer follow in their parents' footsteps, but instead are able to choose more independently how they want to live. Neither are they forced into a single, sometimes momentous choice of lifestyle; on the contrary, it is entirely possible to try out and change lifestyles (cf. Ziehe and Stubenrauch, 1982) (Reimer, *ibid.*: 122). De hernieuwde belangstelling van het begrip heeft volgens Reimer ook te maken met ideeën omtrent de nieuwe middenklasse. In de analyse van klassen wordt gewezen op het ontstaan van nieuwe groeperingen in de sociale formatie, gekenmerkt door hoge opleidingen, tewerkstelling in de nieuwe dienstensector. Leden daarvan zijn grootstedelijk georiënteerd ('urbane'), consumptie- en vermaakgericht. Door deze beide veranderingen in de sociale structuur is het alledaagse leven en de stijl van leven mee veranderd. Dit wordt ondermeer zichtbaar in: een grotere keuzevrijheid, het vervagen van strikte klassegrenzen, combinaties van oude en nieuwe levensstijlkenmerken. Binnen de academische wereld zijn eveneens nieuwe vraagstellingen ontwikkeld; soms als reactie op ontwikkelingen in de sociale buitenwereld, soms als logisch gevolg van intern bepaalde wetenschappelijke ontwikkelingen. Reimer noemt de discussie over het post-modernisme en de posities van levensstijlen daarin. Deze discussie

gaat nog steeds door en de exacte invloed daarvan is moeilijk vast te stellen, maar ook hier een vervaging van grenzen, nieuwe combinatiemogelijkheden en contradicties. Tenslotte noemt Reimer het werk van de Franse cultuur-socioloog Bourdieu, met name diens werk 'La distinction. Critique sociale du jugement' (1979) en de receptie daarvan in Frankrijk en Engeland (1984). "It is without doubt the most influential reference and source for researchers on lifestyle: it is well-nigh impossible today to write about lifestyles without referring to *Distinction*" (Reimer, *ibid.*: 123). Ik heb Bourdieu in de Duitse vertaling gelezen (1982) en zijn werk heeft ook in mijn denken zijn sporen achtergelaten (zie verder: Reimer's samenvatting van Bourdieu: 125 e.v.).

111. "Although it (the biographical research approach - cf. Bertaux & Kohli, 1984; Kohli, 1982, S.M.) definitely has a tradition, it is exploratory, or even experimental in a double sense: It departs from the standards of the mainstream of empirical work in sociology (and even more in psychology) by relying on interpretive, nonquantitative procedures; and it has only recently been applied systematically to questions concerning the organization of the life course. Among the conceptions usually grouped together under the label "interpretive sociology", biographical research draws heavily on phenomenological approaches, i.e. those based on analysis of the structure of the lifeworld (as originally conceived by Alfred Schütz, 1932). They are widely seen to be the most developed version of the action paradigm in sociology, and thus the best foundation for an analysis of subjective construction. In phenomenological sociology, action is seen as an open process, but a process which starts from, and evolves within, a heavily prestructured reality" (Kohli, 1986: 273-274).
112. 'Het begrip 'agency' kent naast het sociale aspect uiteraard een subjectief-individueel aspect. De (late of post-) moderne cultuur heeft een eigen 'logica van het individuele' geproduceerd. "... a view of culture as production ... a particular (modern) logic of individuality which has equated the various processes of individuation and thus collapsed the various planes of effectivity through which individuality is constituted into a single and simple structure. In political terms, this is the modern invention of what O'Hanlon (1988) calls 'the virile figure of the subject-agent', that is, the modern 'humanistic individual' which is predicated on the identification of three different planes (and hence, three different issues): (1) the subject as a position defining the possibility and the source of experience and, by extension, of knowledge; (2) the agent as a position of activity; and (3) the self as the mark of a social identity. This equation of different 'maps of identification and belonging' - maps which define and produce where and how individuals fit into the world - (...) may be in fact a disguise for the operation of modern power, if we see these three aspects of individuality as three distinct individuating productions. (...) Everyone exists at the centre of a phenomenological field and thus has some access to experience, to some knowledge about themselves and their world. Of course, it may be that subjectivity as a value necessary for life is .. unequal distributed, that some individuals may have the possibility of occupying more than one such position, that some positions may offer specific perspectives on reality that are different from others, that some positions come to be more valued than others. (...) Of course, subjectivity in this sense is abstract. And within human societies at least, it is always inscribed or distributed within cultural codes of differences that organize subjects by defining social identities. Such codes differentially value particular positions within the field of subjectivity. In other words, although everyone exists within the strata of subjectivity, they are also located at particular positions, each of which enables and constrains the possibilities of experience, of representing those experiences and of legitimizing those representations. Thus, the question of identity is one of social power and its articulation to, its anchorage in, the body of the population itself" (Grossberg, 1996: 97-98).

113. "This new orientation comprises various aspects: the *epistemic* subject who generates theories about the world and him or herself and who is continuously struggling for optimizing these theories; the *reflexive* subject who thinks of the goals and purposes of personal actions ... as well as his or her body of knowledge and the use of it ...; and the *acting individual* who produces self-generated change in personal behavior and orientations" (Filipp en Olbrich, 1986: 361-362). "When we conceive of the individual as the consciously acting subject, we also imply that he or she is able to choose the course of personal actions, to choose between various action goals, and to relate these to adequate strategies of action to achieve these goals" (Filipp en Ohlbrich, *ibid.*: 363; Giddens, 1984, 1991).
114. "... people's social experiences and position in the social structure strongly influence their behavior, attitudes, physical and psychological functioning, and every aspect of their lives (see WP-2)" (Riley, 1986: 163).
115. In die zin kunnen posities worden onderscheiden naar 'ascribed' positions als leeftijd, sekse en etniciteit; 'achieved' positions als opleidings- en beroepsniveau, verzorgingspositie (leef- en woonvormen en ouderschap); en 'assumed' positions in expressieve domeinen van de leefwereld als de vrije-tijd. Parallel daaraan kan men onderscheidingen aanbrengen in processen van identiteitsverwerving: 'ascribed identity', 'achieved' en 'assumed'. Identiteit is dus multi-dimensioneel en combineert kenmerken van toeschrijving, verwerving en persoonlijke toe-eigening.
116. "Scientific research of the positions, problems and perspectives of youth as a distinct social category within society, is, at the same time, research of the processes of socialization" (Van der Linden, 1991: 3).
117. Het gesocialiseerd worden houdt in dat men communicatieve en handelingsvaardigheden ontwikkelt om competent aan het sociale verkeer binnen relevante contexten en netwerken deel te nemen. Men leert aan welke spelregels en sociale codes men zich behoort te houden. Socialisatie is niet leeftijdsfasegebonden, maar speelt een rol gedurende de hele levensloop. Voorts is socialisatie niet een passief inprentingsproces, de mens als tabula rasa, maar een actief en dynamisch proces, waarin elementen van stabiliteit en verandering samen komen. In het socialisatieproces is met name de eerste levensjaren van belang; daar krijgt de ontwikkeling van vormen van 'basic trust' zijn beslag (Giddens, 1991).
118. "Our idea of what belongs to the realm of reality is given for us in the language that we use. The concepts we have settle for us the the form of the experience we have of the world... The world *is* for us what is presented through those concepts. That is not to say that our concepts may not change; but when they do, that means that our concept of the world has changed too" (Winch, 1958: 15).
119. "In speaking of the structure of the life course, we are referring to the fact that life is not a continuous flux of undifferentiated time and experience, but that it consists of a sequence of phases which are being constructed and perceived as different from each other in some important respects by society as well as individual actors. By structure of the life course, we also mean that the different phases are in most instances separated from each other by socially significant events or normatively defined transitions. Furthermore, there are elements of order in the succession of such phases and links connecting different phases. Finally, there is an underlying assumption that something can be gained by looking at life

- as such a structure of differentiated and integrated parts (Smelser & Halpern, 1978)" (Mayer en Müller, 1986: 224).
120. "Life events become *standardized by an institutional superstructure* defining the proper course of affairs" (Mayer en Müller, 1986: 233).
 121. "De werkelijkheid representeert voor adolescenten niet een statische en onveranderlijke instantie, maar een dynamische, dat wil zeggen, veranderlijke en construeerbare wereld, waarbij ze zich realiseren dat hun eigen kennis (logische afleidingen, hypothesen, enzovoort) een actieve rol speelt in de constructie van mogelijke werelden (Moshman, 1990). De problematisering van de werkelijkheid heeft in laatste instantie ook betrekking op de eigen opinies en standpunten. Op grond daarvan vinden jongeren dat de oplossing van veel problemen relatief is: afhankelijk van persoonsgebonden en contextuele factoren" (Breeuwsma, 1994: 238).
 122. "It is the individual alone whose phenomenological view of the world allows us to draw inferences about this world. It is the subjective structure of experience that makes up a biography and allows for its understanding" (Filipp en Olbrich, 1986: 350).
 123. Ook Baacke (1983) en in zijn spoor Van der Linden (1991) gaan van vergelijkbare theoretische vooronderstellingen uit: "The revised lifeworld concept contains three dimensions: a social environment theory, an action theory (man behaves himself in a meaningful environment), and a developmental theory about the human life span (through the years an individual gains access to different environments in which new things can be experienced" (Van der Linden, 1991: 20).
 124. "Op de vraag 'wat is volwassenheid?' lijkt maar één correct antwoord mogelijk. De volwassenheid bestaat niet als een eenduidig definieerbare fase, maar is een sociale mythe: een verzameling noties - een paradigma - over de manier waarop een 'volwaardig' individu dient te functioneren in een specifieke sociale en maatschappelijke context. Het is echter een mythe die zich voortdurend weer bevestigt in de interactie tussen individuen van verschillende leeftijden, met verschillende fysieke, cognitieve, emotionele en sociale capaciteiten. Als zodanig speelt het dan ook een grote rol in de constructie van de levensloop" (Breeuwsma, 1994: 284).
 125. "Lifestyle is for me *the specific pattern of everyday activities that characterize an individual*. Each individual's lifestyle is unique: it is not identical to anyone else's. But at the same time, lifestyles orient themselves towards the common and the social. We choose lifestyles in relation to other people. In this way, in any given society, a number of individuals will choose lifestyles that demonstrate great similarities and that distinguish them from other individuals, who in their turn may have similar lifestyles. Analyses of lifestyles should therefore often address similarities and differences between *groups* of individuals rather than towards similarities and differences between individuals" (Reimer, *ibid.*: 124-1250).
 126. In plaats van de term biografie, op individueel niveau, kan de term sociografie gebruikt worden op categoriaal niveau (Kardiner, 1945 in: Filipp en Olbrich, 1986: 349). Een dergelijk onderscheid probeert individuele ontwikkelingen te scheiden van sociaal-culturele ontwikkelingstrajecten van specifieke categorieën.

127. Het symbolisch interactionisme is vooral verbonden met de namen van Herbert Blumer en George Herbert Mead, die in de jaren '30 deze (sociaal-psychologische) theorie formuleerden. Centrale begrippen daarin zijn ondermeer: "the self, self-indication, role-taking, interpretation, defining the situation, judgment, self as object, self-image, the actor's point of view, labeling" (cf. Hester en Eglin, 1992: 91). Volgens Blumer berust het symbolisch interactionisme op drie, relatief eenvoudige, premissen:
- "1 The first premise is that human beings act toward things on the basis of meanings that the things have for them.
 2 The second premise is that the meaning of such things is derived from, or arises out of, the social interaction that one has with one's fellows.
 3 The third premise is that these meanings are handled in, and modified through, an interpretative process used by the person in dealing with the things he encounters" (Blumer, 1969: 21).
128. Zie voor de behandeling van de begrippen habitus en levensstijl bij Bourdieu: hoofdstuk 3. Der Habitus und der Raum der Lebensstile in: Die feinen Unterschiede, 1982: 277-354. "... der Habitus ist *Erzeugungsprinzip* objektiv klassifizierbarer Formen von Praxis und *Klassifikationssystem* (principlum divisionis) dieser Formen. In der Beziehung dieser beiden den Habitus definierenden Leistungen: der Hervorbringung klassifizierbarer Praxisformen und Werke zum einen, der Unterscheidung und Bewertung der Formen und Produkte (Geschmack) zum anderen, konstituiert sich die *repräsentierte soziale Welt*, mit anderen Worten *der Raum der Lebensstile*. [...] Der Habitus ist nicht nur strukturierende, die Praxis wie deren Wahrnehmung organisierende Struktur, sondern auch strukturierte Struktur: das Prinzip der Teilung in logische Klassen, das der Wahrnehmung der sozialen Welt zugrunde liegt, ist seinerseits Produkt der Verinnerlichung der Teilung in soziale Klassen. Jede spezifische soziale Lage ist gleichermaßen definiert durch ihre inneren Eigenschaften oder Merkmale wie ihre relationalen, die sich aus ihrer spezifischen Stellung im System der Existenzbedingungen herleiten, das zugleich ein *System von Differenzen*, von unterschiedlichen Positionen darstellt" (Bourdieu, 1979/1982: 277-278, 279).
129. "A lifestyle involves a cluster of habits and orientations, and hence has a certain unity ... that connects options in a more or less ordered pattern. Someone who is committed to a given lifestyle would necessarily see various options as 'out of character' with it, as would others with whom she was in interaction. Moreover, the selection or creation of a lifestyle is influenced by group pressures and the visibility of role models, as well as by socioeconomic circumstances" (Giddens, 1991: 82).
130. Behalve de uitgangspositie van het gezin (in essentie de klassepositie) is vooral de participatie aan de maatschappelijke instituties onderwijs en arbeid bepalend voor het soort levensloop dat zich ontvouwt. Immers, (het niveau van het) onderwijs en (het soort en niveau van de) beroepsarbeid kunnen worden gezien als structurende elementen bij uitstek in de ontwikkeling van levenslooptrajecten van diverse maatschappelijke categorieën. "Apart from age variation, heterogeneity in life-course patterns is produced by the educational system. Schools not only process people for different length of time, they also screen people for quite different occupational features" (Mayer en Müller, 1986: 229). (Onderwijs)sociologisch gesproken hangen deze posities ten nauwste samen en bepalen ze de (leeftijd)fasegebonden) beschikkingmogelijkheden over hulpbronnen, vrijheidsgraden, inkomen, status, prestige. "In general, sociologists and cultural anthropologists (Clark &

Anderson, 1967) working on the study of the life course and aging tend to conceptualize the sequence and dynamics of life-span development as resulting from an age-graded allocation of resources and expectations, and socialization and movement into social positions such as roles and statuses. Roles and statuses (or similar indicators) in turn are strongly associated with institutional structures, and this association continues as these structures evolve through history. [...] ... the proposition states that sharing or possession of societal resources is unequal; e.g., it varies by social class and other stratification variables such as gender and ethnicity (Bertram, 1981)." (Baltes et al., 1986: 490).

Voor jongvolwassenen is met name werk belangrijk: "... the modern life course regime has evolved around the social organization of work" (Kohli, 1986: 273) "Work is a key domain in structuring the life course" (Kohli, *ibid*: 277).

131. "Among the multiple realities there is one that presents itself as the reality par excellence. This is the reality of everyday life. Its privileged position entitles it to the designation of paramount reality" (Berger en Luckmann, 1971: 35). Fornäs (1995) geeft, zich baserend op Habermas, een verhelderende omschrijving van het begrip leefwereld. Volgens hem is "The modern distinction between lifeworld and systemic forces (is) crucial to the understanding of cultural practices. [...] The concept of lifeworld derives from phenomenology (Edmund Husserl and Alfred Schütz), and has been further developed both by sociology and hermeneutics. The lifeworld is like a horizon or a hidden context for human thought and action. While a 'world' is that which people thematize in their communicative interpretations, the lifeworld is that which each such communicative utterance necessarily has to take for granted as its tacit and unconscious foundational support. It consists of the pre-understanding or the set of prejudices and background suppositions which is always culturally transmitted through tradition and from which one cannot wilfully escape. Inspired by hermeneutic and linguistic insights into the communicative and intersubjective character of understanding, Habermas defines the lifeworld as a culturally transmitted and symbolically organized stock of interpretive patterns, constituted by language and culture. It consists of the symbolic structures that make everyday communicative practices possible, and which rest on a material substratum that has to be reproduced through labour in order for people to survive. It thus combines work or production with interaction and communication. The lifeworld is not only a delimiting horizon but also a resource which is used in each communicative act and has to be continuously reproduced in order to avoid disturbances or crises. It is a seat for that communicative action and understanding which its reproduction itself presupposes, in a delicate complexity. As a resource, it has three main components. First, it includes a stock of knowledge which has to be handed over by the cultural reproduction processes of tradition. Secondly, it is a society consisting of norms, institutions and other legitimate orders necessary for interpersonal relations, group formations and mutual solidarity, reproduced by processes of social integration. Thirdly, it contains individual persons: the identities, needs and competences for interaction inherent in each human being and reproduced through socialization. These components of the lifeworld are not fully separated systems, but crucially interconnected through sharing the same everyday language (and other symbolic modes) as their medium of interaction. The lifeworld is anchored and realized in various institutional settings (family, associations, etc.) but is not itself only the sum of these - it is a horizon and a resource for human interaction rather than a particular area or space for it. Processes in the lifeworld can be analysed by close ethnographic studies or text analyses. But they are as incomplete without any concept of the overarching structures inherent in societal institutions as are macro-studies without some understanding of the practices of everyday life. The lifeworld is not all of human society. Human agents are not completely

autonomous, but framed by externalized structural forces. Symbolic orders are challenged by economic and administrative ones which often blur and distort communication and block understanding. Society has also systemic features. A long evolutionary process has separated two subsystems from the lifeworld-flows: the market and the state apparatus, with money and administrative power as their respective main regulating tools. The commercial laws of commodity production have installed a logic of exchange-value which no late modern cultural activity can escape. This is also true for the pervasive administrative control mechanisms installed by the state apparatus and extending their influence deep into the sociality and identity formations of everyday life. (Foucault (1969/1972, pp. 68 and 162) talks of 'a field of non-discursive practices' and 'non-discursive domains (institutions, political events, economic practices and processes)', which neatly covers what Habermas identifies as systems. Kelly (1994, pp. 262 and 397) notes that Foucault's three-dimensional model of knowledge, normativity or power and subjectivity parallels Habermas's tripartite model of relations to the objective world, the social world, and ourselves as subjects).

These two systems are organizing forces more than clearly circumscribed areas. They do not constitute any 'world' in the phenomenological sense, but externalized systems out-grown from the social world. Their sometimes overlapping, sometimes conflicting demands structure a series of institutions like the media apparatuses, schools, work-places and leisure organizations which frame everyday life. It is unfortunately common among other social theorists to speak about lifeworlds and 'system world' as if they constituted two antithetically symmetrical spaces (cf. several contributions in Calhoun 1992, e.g. pp. 340, 370 or 404). This creates a misleading image of systems as social spaces, while they are more likely sets of rules for regulating interaction. While the lifeworld is like a universe in which people live, and while the objective, social, cultural and subjective fields of experience may also be described as a series of worlds, the market and the state do not in the same way encircle people and should better be described as externalized systems than as a 'world' (Fornäs, 1995: 66-68).

Deze verschillen komen terug in verschillende vormen van macht (en verzet) en handlingsrationaliteit. Wat dit laatste aspect betreft is er, zoals al eerder aangegeven, sprake van enerzijds 'life-world rationalization' met een groeiend potentieel voor 'communicative (discursive) rationality' en anderzijds van een 'systemic rationalization' waaruit zich een 'goal-oriented rationality' ontwikkelt met vormen van instrumentele en strategisch-relationale rationaliteit (zie Fornäs, 1995: p. 28 e.v.). Een dergelijk onderscheid sluit aan bij de twee aspecten van rationaliteit zoals die door Weber en Mannheim al is aangebracht. In termen van Mannheim handelt het dan om enerzijds functionele en anderzijds om substantiële rationaliteit. Schwitters definieert deze vormen als volgt: "Met functionele rationaliteit wordt verwezen naar een plaatsing van activiteiten in een zodanig verband dat een van te voren bepaalde doelstelling op de meest efficiënte wijze wordt bereikt. Daartoe behoeft het na te streven doel niet rationeel te zijn. Van substantiële rationaliteit is sprake wanneer mensen in staat zijn om een ongestructureerd geheel van feiten, waarnemingen en ervaringen in een betekenisvolle samenhang te plaatsen. Weber en Mannheim waren beide van mening dat in de westerse samenleving de ontwikkeling van substantiële rationaliteit achterbleef bij de ontwikkeling van functionele rationaliteit. Twee kenmerkende sociale verbanden binnen de westerse samenleving, de kapitalistische markt en de overheidsbureaucratie, hebben de tendens om menselijk handelen als middelen in te passen ter realisering van buiten discussie staande doeleinden. De sterke ontwikkeling van de functionele rationaliteit zou maken dat middelen een eigen leven gaan leiden en de waarden en doeleinden een steeds abstracter, complexer en een sterker gefragmenteerd karakter zouden krijgen" (Schwitters, 1996: 16-17).

132. De kennis van de alledaagse werkelijkheid krijgt een zekere ordening en voorspelbaarheid omdat deze kennis gedeelde kennis met anderen is: "Most importantly I know that there is an ongoing correspondence between my meanings and their meanings in this world, that we share a common sense about its reality... Common-sense knowledge is the knowledge I share with others in the normal, self-evident routines of everyday life" (Berger en Luckmann, 1971: 37).
133. "Fateful moments necessarily disturb routines, often in a radical way. An individual is thereby forced to rethink fundamental aspects of her existence and future projects" (Giddens, 1991: 202-203).
134. Piaget (1967) veronderstelt dat met de organisatie van een organisme ook diens adaptatie en vice versa is gegeven. Hij onderscheidt in de aanpassing tussen organisme en milieu/omgeving een tweetal adaptatievormen: assimilatie en accommodatie. Deze hangen samen met veranderingen in kennisstructuren, waarvan handelingschema's conditie en produkt zijn. Piaget plaatst dit in zijn ontwikkelingspsychologisch fasenmodel, waarin overgangen tussen cognitieve stadia centraal staan. Assimilatie wil globaal zeggen dat nieuwe ervaringen worden geplaatst binnen een reeds aanwezige kennisstructuur; accommodatie houdt in dat door nieuwe ervaringen de interne kennisstructuur verandert (cf. Peeters, 1986: 12-14).
135. Wanneer adolescenten worden geconfronteerd met diepgaande en/of plotselinge veranderingen, dan wordt van hen verwacht dat ze daarop dusdanig reageren (als uitdaging, als probleem of als stress) dat ze als het ware nieuwe oplossingen zoeken en/of nieuwe perspectieven ontwikkelen. Een dergelijke type handelen staat bekend als 'coping' (cf. Ohlbrich, 1983, 1985, vermeld in: Van der Linden, 1991: 122). "Characteristic of coping behaviour is that it has to be realized in new, unfamiliar circumstances which demand 'problem solving' strategies of action. This frequently has to be done in a way that is not yet part of the behavioral repertoire that has gradually been build up. How young people act in 'transitional situations', how they tackle 'developmental tasks' and how effective their 'solution strategies' are, are important topics ... into the adolescent lifeworld" (Van der Linden, *ibid.*: 122).
136. "Niet het unieke, maar het steeds weer terugkerende handelen is van belang, waarbij men de afzonderlijke handelingen of scènes begrijpt als uitdrukking van een onderliggend patroon. Onder patroon verstaan we dan, afhankelijk van de aard van de handeling, het geheel van regels en categorieën die zin verlenen aan de afzonderlijke handeling of taaluiting die wij waarnemen. Uit deze omschrijving blijkt al dat patronen niet zichtbaar zijn maar achter het alledaags handelen liggen. Het zijn als het ware interpretatiekaders die in en door het alledaags handelen zichtbaar te maken zijn. De methode om dat te doen wordt door Garfinkel in navolging van Mannheim genoemd de 'documentary method of interpretation'. Hij omschrijft deze methode als volgt: 'The method consists of treating an actual appearance as "the document of", as "pointing to", as "standing on behalf of" a presupposed underlying pattern. Not only in the underlying pattern derived from its individual documentary evidences, but the individual documentary evidences, in their turn are interpreted on the basis of "what is known" about the underlying pattern. Each is used to elaborate the other' [p. 78]" (Wesselingh, 1983: 139-140). Hester en Eglin vatten de documentaire interpretatiemethode als volgt samen: "The descriptions form part of a 'gestalt contexture' built upon around each case and not separable from it, in which background and foreground, context and particulars, mutually constitute one another" (Hester en Eglin, 1992: 221).

137. "Die Einzigartigkeit des individuellen Lebensschicksals erweist sich als gemeinsame Betroffenheit einer Schicksalgemeinschaft, als Kollektivschicksal..." (Renn, 1987, in: Voges, 1987: 288). Of anders gezegd: "... collectieve culturele waarden ... geven oriëntatie aan individuele personen" (Peeters, 1986: 14).
138. "Socialization in my view, is the process of the emergence, formation, and development of the human personality in dependence on and in interaction with the human organism, on the one hand, and the social and ecological living conditions that exist at a given time within the historical development of a society on the other. Socialization designates the process in the course of which a human being, with his or her specific biological and psychological dispositions, becomes a socially competent person, endowed with the abilities and capacities for effective action within the larger society and the various segments of society, and dynamically maintains this status throughout the course of his or her life" (Hurrelmann, 1988: 2).
139. "Self-identity is not a distinctive trait, or even a collection of traits, possessed by the individual. It is *the self as reflexively understood by the person in terms of her or his biography*. Identity here still presumes continuity across time and space; but self-identity is such continuity as interpreted reflexively by the agent. This includes the cognitive component of personhood. To be a 'person' is not just be a reflexive actor, but to have a concept (as applied both to the self and others). [...] The capacity to use 'I' in shifting contexts, characteristic of every known culture, is the most elemental feature of reflexive conceptions of personhood" (Giddens, 1991: 53).
140. "Biography and history can be seen as mutually constituting and conditioning processes, but are better seen as different movements of a total social process which has both collective and individual moments" (Harris, 1987: 22). "The essence of the life course approach to the understanding of social action is that actions are understood not merely in terms of the synchronic conditions of action, nor in terms of the diachronic experience of the subject, but also in terms of the effects of the past actions of the subject in constituting the context of current action. The context is conditioned also, however, by historical changes. Hence from the subjective standpoint of the actors, the situation is, in part, both the necessary outcome of previous actions and the contingent result of a wider historical process. [...] Another way of putting this point is to say that the life course of an individual is the point of intersection between two types of time, personal time and historical time" (Harris, *ibid.*: 24).
141. "In addition to normative age-graded and history-graded influences, attention in this (trifactor, Baltes et al., 1980, S.M) scheme is drawn to the role of idiosyncratic or nonnormative life events (Brim & Ryff, 1980; Filipp, 1981; Hultsch & Plemons, 1979). Nonnormative life events are defined as events and event structures that - while significant in their influence - have little generality in occurrence and patterning" (Baltes et al., 1986: 488).
142. "In sociological literature *normative* is used to refer to social norms or rules, whereas in the life-span psychological literature *normative* has come to be used to refer to the average or typical" (Sherrod en Brim, 1986: 564). In beide gevallen moeten afwijkingen worden verklaard, maar mij gaat het vooral om de maatschappelijke voorwaarden die afwijkingen mogelijk maken. "Increasingly, as the importance of socially structured variability in the life course comes to be recognized, researchers are going beyond statistical averages to examine social conditions under which departures from these averages occur" (Riley, 1986: 163).

143. "For both participants and analysts, the primary issue is the social actions, or interactional work, being done in the discourse. But rather than focusing on the usual concerns of social interactional analyses, such as the way social and intergroup relationships are conducted (through forms of address, speech accommodation and so on), or how 'speech acts' might be identified, the major concern ... is epistemological. We are concerned with the nature of knowledge, cognition and reality: with how events are described and explained, how factual reports are constructed, how cognitive states are attributed. These are defined as discursive topics, things people topicalize or orientate themselves to, or imply, in their discourse" (Edwards en Potter, 1992: 2). Edwards en Potter verstaan onder discoursanalyse in de psychologie het volgende:

1 Discourse analysis deals with naturally occurring talk and text, including interview transcripts understood in this way (cf. Potter and Mulvey, 1985; Potter and Wetherell, 1989). This separates it from most of speech theory and analysis, and from most of experimental psychology's dealing with textual materials, as well as providing for a somewhat wider set of concerns and materials than those addressed by conversation analysis.

2 Discourse analysis is concerned with the content of talk, its subject matter and with its social rather than linguistic organization. This distinguishes it from linguistic studies of text grammar, cohesion and so on, which have the typical goal of providing content-free schemes.

3 Discourse analysis has a triple concern with action, construction and variability (Potter and Wetherell, 1987). In saying and writing things, people perform social actions. The specific features of these actions are a product of constructing talk and text out of a range of styles, linguistic resources and rhetorical devices. Part of the interest of analysis is in this constructive process. Since talk and text are action oriented, versions are likely to show variability according to the different interactional contexts they are constructed to serve. Variation in accounts provides another important lever for discourse analytical work, revealing the situated and functional character of versions.

4 One of the central features of discourse analysis is its concern with the rhetorical (argumentative) organization of everyday talk and thought (Billig, 1987; McCloskey, 1985; Simons, 1998a). One of the major features of rhetorical analysis is the demonstration of how, in order to understand the nature and function of any version of events, we need to consider whatever real or potential alternative version it may be designed to counter (for example, Billig, 1998a, 1989b).

5 A final feature of discourse analysis has been its concern with the ostensible 'cognitive' issues of reality and mind. This reflects its origins in the sociology of scientific knowledge and in the reworking of psychological categories as attitudes, learning, memory and so on. Discourse analysis is particularly concerned with examining discourse for how cognitive issues of knowledge and belief, fact and error, truth and explanation, are dealt with (Edwards, 1991, 1992a,b; Edwards et al., 1992; Edwards and Mercer, 1987; Potter et al., 1991; Potter and Halliday, 1990). It is a further development of these issues here which leads us to move beyond talking merely of discourse analysis and start to describe the enterprise as a 'discursive psychology'" (Edwards en Potter, *ibid.*: 28-29).

Een meer sociologische benadering vinden we bij Dant (1991). "Sociologists have always studied discourse (interviews and accounts, written texts, notes of observation) but have often sought the essence of the text and treated knowledge as something lying behind it, imperfectly represented. The approach to discourse as not representative of anything but itself, involves recognizing that knowledge is socially constructed as discourse. Discourse does not mediate transcendent essence, the essence of 'Man' or even a human being. It is the material form of a level of social interaction, that like the labour process, has a dynamic and social context much greater than the immediate situation. For this reason discourse is

an appropriate object for social practice through which social cohesion and unity is maintained. It is in the flow of discourse, the continuous exchange of meanings, that we as people, not only as sociologists, find our knowledge" (Dant, *ibid.*: 235-236).

144. In het ontwikkelingssociologisch model komen dus verschillende tijdslijnen samen: synchron, diachroon, biografische tijd/leeftijd, historische tijd, institutionele tijd (cf. Sørensen et al., 1986; Peeters en Mönks, 1986; Breeuwsma, 1994).
145. "Die Ausbildung von Identität setzt voraus, daß es im Lebenszusammenhang der Individuen verhaltensstabilisierende Elemente gibt: Personen und Werte, Bräuche und Sitten, Gruppen und Institutionen. Diese "Elemente" erlauben eine Orientierung im Dasein, vermitteln Lebenssinn und Sicherheit für das Alltägliche nur solange, wie sie von einer größeren Gemeinschaft geteilt, überzeugend "gelebt" und in gewisser Weise verpflichtend gemacht werden können" (Schäfer, 1984: 94).
146. "Für Jugendliche ist die *Orientierung an der eigenen Zukunft* und an der Zukunft der sie umgebenden Welt und Gesellschaft ein grundlegendes Fundament für die Ausbildung von Identität überhaupt. In dem Maße aber, wie die von der *bürgerlichen Gesellschaft* vorgezeichneten Wege in die Zukunft sich als immer schwieriger erweisen, in diesem Maße nimmt die Legitimationskraft eben dieser Gesellschaftsordnung ab, von den Jugendlichen Anpassung an die gegebenen Institutionen und Werte zu verlangen" (Schäfer, 1984: 96).
147. "A theory of discourses can help us understand at least four interrelated topics: how people's social identities are constructed and altered over time; how categories (collective agents) develop and unform in an unequal society; how discourses orient themselves to the wider society and how the cultural hegemony of the dominant culture is reproduced or transformed by negotiations or contests; it can shed light on social change and political practice and illuminate constraints (cf. Fraser, 1992). A discourse is more than a symbolic system; it implies practice, agency and communication, emerging into social identity and groupformation" (Miedema, 1992a: 6).
148. "Since deviation is a common feature of society, since it is implicit in social and moral organization, it needs no extraordinary accounting. Straying from a path need be regarded as no less comprehensible nor more bewildering than walking it. Given the moral character of social life, both *naturally* happen, and thus are pondered and studied by sociologists and others" (Matza, 1969: 14; zie ook: Matza, 1964).
149. "Naarmate culturen complexer zijn, zal er sprake zijn van grotere differentiatie in en tussen individuele levenslopen. Echter gezien de interdependentie tussen individuen, de noodzaak van coherentie of continuïteit binnen het individu en binnen de cultuur, zal er ook een toenemende integratie moeten plaats vinden (Brent, 1984; Goudsblom, 1990; Werner, 1957). De regulering van het leren via een goed georganiseerd onderwijssysteem is een voorbeeld van zo'n integratie. Waar dergelijke integratiemiddelen ontbreken of in onvoldoende mate aanwezig zijn, zal een cultuur zich niet als eenheid kunnen handhaven en reproduceren" (Breeuwsma, 1994: 345).
150. "All human beings continuously monitor the circumstances of their activities as a feature of what they are doing what they do, and such monitoring always has discursive features. In other words, agents are normally able, if asked, to provide discursive interpretations of the nature, and the reasons for, the behaviour in which they engage" (Giddens, 1991: 35).

151. "A striking feature of modern development over recent centuries has been the construction of societally organized and sequenced steps in the individual life course. The newly constructed entity is both carefully age-graded and built on rules of predictable sequencing" (Meyer, 1986: 201).
152. De modernisering van de samenleving kan men ook zien als een modernisering van de rationaliteit. De systeemrationaliteit neemt vooral de kenmerken aan van functionele (technisch-zakelijke) rationaliteit en overvleugelt de substantiële (communicatieve) rationaliteit op leefwereldniveau. Voor het onderscheid in substantiële en functionele rationaliteit verwijzen we naar: Mannheim, 1940. Mayer en Müller onderscheiden beide vormen als volgt: "... while substantive rationality implies that the goals and ends are set by or fully embraced by the individual, functional rationality is a calculated adaptation to externally given ends and goals" (Mayer en Müller, 1986: 237; zie ook: Schwitters, 1996).
"Functional specialization of institutional domains and articulation of functional-rational norms led to a relatively high degree of structural and cultural autonomy of the great public institutions and thus to a segmentation of the social order. [...] Large segments of the institutional order that directly determine much of social interaction in our everyday lives became increasingly disengaged from the biographical context of meaning in which most social interaction was traditionally located. [...] An individual's 'social' existence came to consist, in considerable part, of a series of performances of specialized and anonymous social roles. In such performances the person and the biographical contexts of meaning tended to become irrelevant (Luckmann, 1975: 10-11)" (Mayer en Müller, 1986: 236).
153. "Positions in social structure to which access is interdependent among a set of individuals, so that providing access of one will prevent the access of another, will be referred to as *closed positions*. They are contrasted with *open positions* that are freely available to anyone who meets whatever requirements exist for access; that is, only the individual's own ability, background and effort are relevant for access" (Sørensen, 1986: 180; parallel hieraan kan het onderscheid van Weber tussen open en gesloten sociale relaties worden gezien).
154. "In Wirklichkeit ist die Annahme höchst ungenau, wonach ein Individuum mit mehr oder minder festgelegten absoluten Fähigkeiten der Welt gegenübersteht und in seinem Streben nach Wahrheit aus seinen Erlebensdaten ein Weltbild konstruiert. Wir vermögen auch nicht zu glauben, daß es dann sein Weltbild mit dem anderer Individuen vergleicht, die das ihre in einer ähnlich unabhängigen Weise gewonnen haben und daß dann in einer Art gegenseitiger Besprechung das wahre Weltbild ans Licht komme und akzeptiert werde. Es ist im Gegenteil weit korrekter, zu sagen, daß das Wissen von Anfang an ein kooperativer Gruppenprozeß ist, in dem jeder sein Wissen im Rahmen eines gemeinsamen Schicksals, eines gemeinsamen Handelns und in der Überwindung gemeinsamer Schwierigkeiten entfaltet (woran jedoch jeder in verschiedener Weise teilnimmt). Demgemäß sind die Produkte des Denkprozesses zumindest teilweise bereits differenziert, da nicht jeder mögliche Weltaspekt in den Gesichtskreis der Gruppenmitglieder gelangt, sondern nur jene, aus denen für die Gruppe Schwierigkeiten entstehen. Und selbst diese gemeinsame Welt, die von Außenseitergruppen nicht in der gleichen Weise geteilt wird, erscheint den Untergruppen der größeren Gruppe verschieden. Sie erscheint verschieden, weil die Untergruppen und Schichten in einer funktionell differenzierten Gesellschaft die gemeinsamen Gehalte ihrer Welt verschieden beleben" (Mannheim, (1929), 1978: 27).

155. "In al hun diversiteit bevinden adolescenten zich in een situatie die meer en meer op die van volwassenen gaat lijken, waarin ze een behoorlijke mate van autonomie en zelfstandigheid verwerven en waarin ze ook aangezet worden om keuzen te maken met betrekking tot scholing, werk, relaties, enzovoort, die van belang zijn voor de verdere toekomst. Toch zit er iets dubbelzinnigs in die verworven autonomie, want ze resulteert niet automatisch in de maatschappelijke status van volwassene. Zo verhoogt onderwijs en opleiding wel de keuzemogelijkheden van jongeren, maar zonder de garantie om die keuzen te effectueren in een baan of carrière, terwijl de institutie van het onderwijs, het levenslooptraject minstens ten dele vastlegt. De 'paradox van het conformisme' ... lijkt daarmee gewijzigd in een 'paradox van de autonomie' (Matthijs 1993). Om de status van volwassene te bereiken moeten adolescenten zich manifesteren als zelfbepalende, autonome individuen, om zo hun nieuwe lichamelijke, psychoseksuele en cognitieve mogelijkheden tot uitdrukking te brengen in een zelfgekozen individuele levensstijl. Tegelijkertijd is de geïndividualiseerde levensstijl en levensloop steeds meer als norm gaan functioneren en geïnstitutionaliseerd" (Breeuwsma, 1994: 230).
156. "Modernity, one should not forget, produces *difference, exclusion and marginalisation*. [...] 'Lifestyle' refers also to decisions taken and courses of action followed under conditions of severe material constraint; such lifestyle patterns may sometimes also involve the more or less deliberate rejection of more widely diffused forms of behaviour and consumption" (Giddens, 1991: 6).